

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Історичний факультет

Кафедра нової та новітньої історії

ПОЯСНЮВАЛЬНА ЗАПИСКА

до дипломної роботи

бакалавра

на тему: «Іноземні працівники на українських підприємствах в роки першої п'ятирічки»

Виконала: студентка IV курсу

денної форми навчання

напряму підготовки (спеціальності)

032 «історія та археологія»

Голуб Ніна Леонідівна

Керівник: к.і.н., доц./ д.і.н., проф.

Любавський Роман Геннадійович

Рецензент: к.і.н., доц./ д.і.н., проф.

Харків – 2023

Зміст

Вступ.....	3
Розділ I. Особливості впровадження та перебігу першого п'ятирічного плану в УРСР.....	7
Розділ II. Загальна характеристика роботи іноземців на українських підприємствах в роки першої п'ятирічки.....	27
Висновки.....	51
Список використаних джерел та літератури.....	61

ВСТУП

Актуальність обраної теми полягає в тому, що процес індустріалізації залишив свій відбиток на економічній історії нашої країни. Перший п'ятирічний план мав за мету привести країну до швидкого та якісного економічного розвитку. Для виконання цієї мети були залучені не тільки корінні жителі радянського союзу, але й іноземці. Мова йде про іноземних робітників на радянських підприємствах. Те, що асоціюється в нас суто з українськими «гігантами» промисловості були побудовані, за участю працівників із закордону. Це стосується підприємств «Запоріжсталь» (м. Запоріжжя, «Криворіжсталь» (м. Кривий Ріг), «Азовсталь» (м. Маріуполь), «ХТЗ» (м. Харків) та ДніпроГЕС (м. Запоріжжя). Іноземці були залучені не тільки як робітничий клас, а й як проектувальники, інженери. Закордонні підприємці інвестували гроші в радянські будівництва та ділилися власним досвідом. Ця тема набуває актуальності у наш час, бо наші українські громадяни мають тенденцію до робітничої імміграції в інші країни. На прикладі іноземців, які працювали на українських підприємствах в роки першої п'ятирічки, ми можемо приблизно подивитися на цю ситуацію зі сторони – як це бути працівником на «чужій землі».

Мета дослідження: розглянути умови та особливості роботи іноземців на українських підприємствах в роки першої п'ятирічки.

Об'єктом дослідження є перший п'ятирічний план в процесі індустріалізації в УРСР

Предмет дослідження – іноземці на українських підприємствах в роки першої п'ятирічки

Завдання дослідження:

1. Визначити передумови розробки першого п'ятирічного плану.
2. Надати загальну характеристику та основні завдання першого п'ятирічного плану (1928-1932 рр.).

3. Визначити передумови прийняття на роботу іноземців в період впровадження першого п'ятирічного плану.

4. Розглянути умови та особливості роботи іноземців на українських підприємствах в роки першої п'ятирічки.

Хронологічні та територіальні межі роботи –1928-1932 рр., територія УСРС.

Наукова новизна: здійснене наукове обґрунтування особливостей та передумов першого п'ятирічного плану та специфіку роботи та життя іноземців, які працювали на виробництвах та будівництвах в процесі індустріалізації УСРС. Були проаналізовані листи іноземців до своїх близьких, в яких містяться думки щодо радянської індустріалізації та їх життя у УСРС та іноземні газети, які висвітлювали специфіку індустріалізації УСРС та перший п'ятирічний план.

Методи дослідження:

1) загальні методи наукового пізнання (діалектичний, логічний та історичний методи, ідеалізація, формалізація, абстрагування, аналіз і синтез, індукція й дедукція, моделювання);

2) методи теоретичного дослідження

Особливості впровадження та перебігу першого п'ятирічного плану в УРСР у своїх працях вивчали: О. Бойко, О. Бут, Н. Верт, К. Галушко, О. Гісем, Н. Горін, П. Грегори, В. Гриченко, В. Даниленко, Т. Дерев'янкін, К. Кондратюк, Н. Котова, Д. Кравець, Н. Кудинова, С. Кульчицький, О. Мовчан, Л. Муравйова, В. Небрат, Т. Ніколаюк, І. Орлов, С. Пивоваров, О. Самойлов, З. Священко, А. Соколов, Ф. Турченко, Д. Хмельницький, Н. Шліхта, Б. Шпотов та інші. Науковці мають різноманітні думки щодо індустріалізації УСРС та впровадження п'ятирічних планів.

Специфічні риси роботи та життя іноземців на українських підприємствах в роки першої п'ятирічки розглядалися такими науковцями: А. Богданов, З. Вітенко, С. Гринько, М. Дацишина, О. Ігнатуша, В. Кабанов, В. Казьмин, В. Каминін, О. Клименко, Д. Кравець, А. Кричетніков, О. Резаненко, Л. Рожкова, В. Павлова, А. Шерстюк, Б. Шпотов, І. Штогрін та інші. На думку вчених,

впровадження іноземних робітників на українські підприємства можна назвати зваженим та важливим кроком до шляху індустріалізації та економічного розвитку УСРС.

У процесі написання курсової роботи були використані монографії (S. Kotkin, A. Rasweiller, Н. Верт, К. Галушко, П. Грегори, В. Даниленко, С. Кульчицький, О. Мовчан, І. Орлов, П. Хромов, А. Шерстюк), статті з періодичних видань (А. Богданов, З. Вітенко, Н. Горін, М. Дацишина, В. Дерев'янкін, О. Ігнатуша, В. Кабанов, В. Казьмин, В. Каминін, О. Клименко, К. Кондратюк, С. Кульчицький, Л. Муравйова, В. Небрат, Т. Ніколаюк, В. Павлова, О. Резаненко, З. Священко, А. Соколов), навчальних посібників

(О. Бойко, О. Бут, В. Греченко, О. Гісем, Н. Котова, Ф. Турченко, Н. Шліхта) та електронні ресурси.¹²³⁴⁵⁶⁷⁸⁹¹⁰¹¹¹²¹³¹⁴¹⁵¹⁶¹⁷¹⁸¹⁹²⁰²¹²²²³²⁴²⁵²⁶

¹ Американцы и индустриализация в СССР. URL: <https://mgimo.ru/upload/iblock/d7e/amerikancy-i-industrializaciya-v-sssr.pdf>

² Кречетников А. Приключения американцев в стране большевиков: три истории. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-49963989>

³ От мигранта до экспата. Как иностранные специалисты понаехали в СССР. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/3493135>

⁴ Умови життя іноземних працівників харківського тракторного заводу в 1930-ті роки. URL: <http://studcon.org/umovy-zhyttya-inozemnyh-pracivnykiv-harkivskogo-traktornogo-zavodu-v-1930-ti-r>

⁵ Хмельницкий Д. Блеф века. Цели и итоги первого пятилетнего плана. URL: <http://gefter.ru/archive/14406>

⁶ Хмельницкий Д. С. Жилищное строительство первой пятилетки. Планы и практика. URL: <https://archi.ru/almanac/91771/zhilischnoe-stroitelstvo-pervoi-pyatiletki-plany-i-praktika>

⁷ Шпотов Б. М. Западные источники индустриализации СССР (конец 1920-х – 1930-е гг.). URL: <https://www.hse.ru/data/792/648/1237/guvshe.pdf>

⁸ Шпотов Б. М. Шаг назад и два вперед: роль технико-технологических инноваций в индустриализации СССР. URL: https://inecon.org/docs/2013/Shpotov_2013.pdf

⁹ Рожкова Л. І. Розгортання репресій проти інженерно – технічної інтелігенції на початку 1930 – х рр.: справа «Промпартії» та її осередок у Сумах. URL: <http://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/1499/1/Стаття%20Рожков%20промпартия.pdf>

¹⁰ Темпи і характер промислового будівництва у першій п'ятирічці. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-521-573-8/32.pdf>

¹¹ Пивоваров С., Коберник К. 93 роки тому в СРСР стартувала перша п'ятирічка. Побудувати заводи-гіганти і «наздогнати» Захід Сталіну допомогли американські інженери та голодні селяни — історія в архівних фото. URL: <https://babel.ua/texts/70633-93-roki-tomu-v-srsr-startovala-persha-p-yatirichka-pobuduvati-zavodi-giganti-i-nazdognati-zahid-stalinu-dopomogli-amerikanski-inzheneri-ta-golodni-selyani-istoriya-v-arhivnih-foto>

¹² Радянська модернізація України. URL: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/tool/print/index.php?id=3534>

¹³ Донецький гірничий інститут. URL: https://wiki.donntu.edu.ua/view/Донецький_гірничий_інститут

¹⁴ Сталінська Індустріалізація в Україні. URL: https://edufuture.biz/index.php?title=Сталінська_Індустріалізація_в_Україні

¹⁵ Папіна О. Азовсталь: історія будівництва, рекордів та руйнацій. URL: <https://suspilne.media/271395-azovstal-istoria-budivnictva-rekordiv-ta-rujnacij/>

¹⁶ Історія Дніпровської ГЕС: проектування, будівництво, відновлення та сьогодення. URL: https://uhe.gov.ua/media_tsentr/novyny/istoriya-dniprovskoi-ges-proektuvannya-budivnictvo-vidnovlennya-ta-sogodennya

¹⁷ Штогрін І. Листи з Донбасу 30-х років: що побачив інженер-іноземець на сході України під час голодомору. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/lysty-z-donbasu-30-kh-rokiv-dzheri-bermana/31429604.html>

¹⁸ Янкi гартували сталь. Радянську індустріалізацію здійснили капіталісти. URL: <https://www.istpravda.com.ua/digest/2010/12/13/8794/>

¹⁹ Кравець Д. Радянська Україна 1920-1930-х рр. очима західних мандрівників. URL: <https://uamoderna.com/md/kravets-foreign-visitors>

²⁰ Індустріалізація СРСР. Перші п'ятирічки. Перший п'ятирічний план. URL: <https://Ippa.ru/uk/otchyotnost/industrializaciya-v-sssr-pervye-pyatiletki-pervyi-pyatiletanii-plan/>

²¹ Коншина Т. Ю. Перехід до форсованої індустріалізації та суцільної колективізації. URL: <https://www.history-kpl.com.ua/lesson.php?id=24>

²² Київ у період боротьби за виконання плану першої п'ятирічки (1928 — 1932 рр.). URL: <HTTP://UKRSSR.COM.UA/KIYIV/KIYIV-U-PERIOD-2-2>

²³ Утвердження тоталітарного режиму в 1929-1939 рр. URL: <https://znohistory.ed-era.com/m5/124>

²⁴ Кравець Д. Модернізаційні процеси в УСРС (індустріалізація та колективізація) у західноукраїнській громадсько-політичній думці. URL: https://www.academia.edu/35784271/Модернізаційні_процеси_в_УСРР_індустріалізація_колективізація_у_західноукраїнській_громадсько_політичній_думці.pdf

²⁵ Самойлов О. Ф. До питання політичного портрету Йосипа Сталіна. URL: <http://vmv.kyumu.edu.ua/series/vipusk7/22.pdf>

²⁶ Кудинова Н. Т. Форсированное развитие СССР в 1930-е годы. URL: https://pnu.edu.ru/ru/faculties/full_time/isptic/iogip/study/studentsbooks/lectures1/iolecture2/

Велику кількість інформації про передумови впровадження першого п'ятирічного плану та його особливостей ми знайшли в працях таких авторів як: О. Бут, Н. Верт, Н. Горін, П. Грегорі, О. Мовчан, В. Небрат, І. Орлов, Ф. Турченко. Більш глибокий та філософський аналіз впровадження першого п'ятирічного плану містився в роботах наступних авторів: Д. Хмельницький, Н. Шліхта, Б. Шпотов.

Про особливості образу іноземця в очах радянських працівників ми дізналися, за допомогою літературних джерел, авторами яких були: В. Казьмин та О. Клименко.

За допомогою праць таких авторів як: А. Богданов, В. Павлова ми дізналися про специфічні риси роботи та життя іноземних працівників на українських підприємствах у часи впровадження першого п'ятирічного плану.

Особливу увагу треба приділити працям О. Ігнатуши, які дозволили нам більше дізнатися про тонкощі життя і роботи іноземних працівників у (1928-1932 рр.). Зокрема, на запорізьких підприємствах.

РОЗДІЛ I

ОСОБЛИВОСТІ ВПРОВАДЖЕННЯ ТА ПЕРЕБІГУ ПЕРШОГО П'ЯТИРІЧНОГО ПЛАНУ В УРСР

Розглянемо передумови, головні завдання та перебіг першого п'ятирічного плану в УРСР. Окремо торкнемося визначення результатів та наслідків впровадження першого п'ятирічного плану для українського та радянського народів в цілому.

Передумови першого п'ятирічного плану в УСРС

Початок минулого століття став переломним для історії УСРС. Відстала аграрна держава повинна була перетворитися на провідну індустріальну країну, яка мала змогу похвалитися високим економічним розвитком, передовою військовою технікою та вдоволеними робітниками, які б мали належні умови роботи та життя.¹

У народі п'ятирічний план на території УРСР називають «п'ятирічкою». Не будемо відходити від думки народу та будемо також використовувати цю коротку назву.

Отже, перша п'ятирічка була прийнята у квітні 1928 р. Цей план стосувався розвитку народного господарства УСРС. Він був прийнятий на період 1928-1932 рр., але виконаний раніше – вже через чотири роки та три місяці. Що собою являв цей п'ятирічний план розвитку? Його називали комплексом ретельно продуманих і реальних завдань. Метою п'ятирічного плану було сформувати з УСРС індустріальну країну. До першої п'ятирічки УСРС характеризувався більш ліберальною політикою. Держава майже не цікавилася сільським господарством, роздрібною торгівлею, сферою послуг, харчовою та легкою промисловістю. Це пояснюється тим, що ці галузі залишалися приватними. Належали державному контролю тільки такі галузі як: важка промисловість, транспорт, банки, оптова та міжнародна торгівля.²

На передодні впровадження першої п'ятирічки, УСРС перебувала не в дуже безпечному становищі. Мова йде про ймовірність нової війни з капіталістичними державами. Потреба у переозброєнні була нездійсненна через низький рівень розвитку важкої промисловості. На фоні інших країн, де існувала тенденція до активного економічного розвитку, УСРС виглядав занедбаним та безперспективним. Масове безробіття, яке панувало не тільки у селищах, але й у містах країни вказувало на відсутність необхідного розвитку промисловості.³

---

¹Горін Н. О. Індустріальні перетворення в радянську добу: джерела та форми мобілізації ресурсів // Економічна теорія. 2010. № 3. С. 323.

²Верт Н. В. История советского государства. М.: Прогресс: Прогресс-Академия, 1992. С. 245.

³Шліхта Н. Історія радянського суспільства: курс лекцій. Харків: Акта, 2015. С. 121.

I. Орлов відмічає, що передумови впровадження першого п'ятирічного плану були розпочати ще на початку 20-х років ХХ ст. Розглянемо їх детальніше. Довільна прив'язка початку індустріалізації до рішень XIV з'їзду ВКП призвела до штучного поділу історії 1920-х рр. на відновлювальний та реконструктивний періоди. Після XIV з'їзду партії ще продовжувалися відновлювальні роботи, насамперед у важкій індустрії. У 1926-1928 рр. кошти витрачалися на капремонт і переоснащення діючих підприємств. Головними проблемами УСРС можна вважати наступні:

1. Погана якість товарів, які вироблялися націоналізованою промисловістю УСРС. Рейки, з яких третина не витримували випробування, залізобетон, що витримує напругу на 30% меншу за нормальну, калоші, що носяться два місяці. Так можна охарактеризувати вітчизняну промисловість до впровадження першої п'ятирічки.

2. Всебічний низький рівень розвитку УСРС. Особливо різниця у розвитку відчувалася, на відміну від країн Європи та Заходу.

3. Зростання промислових цін. Це було зумовлено вищою собівартістю разом із браком товарів.

4. Підвищення цін. Ціни на промтовари 1926 р. вдвічі перевищували довоєнні ціни й у 2,4-2,5 разу були вищими, ніж у провідних капіталістичних країнах.

5. Збільшення кількості збиткових виробництв.

6. Затримка та зупинка будівництва, через нестачу коштів та подорожчання будівних матеріалів.

Усі ці проблеми розвитку УСРС намагалися розв'язати, починаючи з 1925 р. Мова йде про прискорений розвиток промисловості. Пріоритетним був розвиток саме важкої промисловості. Хід промислового розвитку, поряд з вищими темпами, ніж в інших галузях народного господарства, продемонстрував ряд дефектів у галузі планування та управління галузями, у сфері виробництва та фінансів, у стані оборотного капіталу та робочої сили. Фінансово-виробничі програми визначалися не за технічними та комерційними

розрахунками, а значною мірою згідно з наявними замовленнями та потребами, тобто розрахунки часто виявлялися нереальними. Неточні технічні розрахунки під час упорядкування програм тягнули до себе неправильні комерційні розрахунки, підвищуючи собівартість продукції. А нераціональний розподіл оборотних коштів ставив низку підприємств і трестів у вкрай важке фінансове становище. Спостерігалася майже повна неузгодженість у роботі цехів, які були не пов'язані єдиним планом роботи. Контроль якості продукції не охоплював всіх процесів за стадіями виробництва. Сильна зношеність обладнання заводів, відсутність ремонту, великі простої через несправність обладнання, відсутність інструментів та матеріалів вели до вдвічі збільшених термінів виробництва, уповільнення обороту капіталу та підвищення собівартості продукції. Мав місце прийом замовлень заводами без урахування своїх виробничих можливостей, головним чином, через прагнення отримати оборотні кошти у вигляді авансів. На думку І. Орлова, саме ці події стали передумовою до виникнення першого п'ятирічного плану.¹

Згідно з думкою О. Мовчан, однією з передумов впровадження першого п'ятирічного плану стало обговорення радянськими, партійними, господарськими, профспілковими працівниками й економістами у 1920х рр. питання про покращення життя та умов праці робітників УСРС. Це питання було поставлене через те, що умови праці та рівень життя робітників цієї держави були дуже низькими.²

Передумови індустріалізації на територіях УСРС можна було побачити ще у середині 20-х рр. ХХ ст. Мова йде про наслідки Першої Світової війни. Вони позначилися на рівні промислового розвитку УСРС та розвитку країни в цілому. Індустріалізація стала кроком, який міг скоротити відстань УСРС від розвиненого Заходу. Чому цій великій країні необхідне був тісний зв'язок з країнами Заходу? Справа в тому, що закупівля обладнання, автомобілів та іншої техніки здійснювалося саме закордоном. УСРС не міг собі дозволити самостійно

---

¹ Орлов І. Б. Противоречия индустриализации. М.: Новый хронограф, 2002. С. 211.

² Мовчан О. М. Повсякденне життя робітників УСРР. 1920-ті рр.. – К.: Інститут історії України, 2011. С. 121.

виготовляти цю техніку, бо ця індустрія була практично відсутня. Саме індустріалізація мала за мету сформувати та достатньо розвинути цю індустрію на теренах цієї держави.¹

К. Галушко вважає, що передумовами індустріалізації в УСРС можна назвати:

1. Технічна недосконалість УСРС на відміну із заходом.
2. Можливість війни та необхідність в обороні.
3. Ліквідація багатоукладності економіки шляхом індустріалізації.
3. Багатоукладність економіки більшовицька влада намагалася ліквідувати через індустріалізацію.
4. Збільшення кількості робітничого класу через індустріалізацію задля політичної підтримки.²

Зміст та перебіг першого п'ятирічного плану в УСРС

Перший п'ятирічний план був продуктом планової економіки, завданнями якої був економічний та військовий розвиток країни, її індустріалізація.³

Д. Хмельницький зазначає, що перші варіанти п'ятирічного плану мали два напрямки – державна промисловість та народне господарство. Ці напрямки мали по шість-сім варіантів плану.⁴

Держплан запропонував Раднаркому два варіанти першого п'ятирічного плану на 1928/1929-1932 рр. Один із них, названий «оптимальним», перевершував інший «відправний» приблизно на 20%. Однак і той, і інший передбачали збалансований розвиток основних галузей народного господарства за одночасного підвищення життєвого рівня трудящих. Вибір було зроблено на користь оптимального варіанта, який був затверджений у травні 1929 р. V з'їздом

¹ Турченко Ф. І. Історія України : навч. посіб. Київ : Генеза, 2011. С. 233.

² Галушко К. Ю. Індустріалізація та колективізація // Енциклопедія історії України: Україна-Українці. Київ, 2019. С. 335.

³ Американцы и индустриализация в СССР. URL: <https://mgimo.ru/upload/iblock/d7e/amerikancy-i-industrializaciya-v-sssr.pdf> (дата звернення: 9.11.2021)

⁴ Хмельницький Д. С. Жилищное строительство первой пятилетки. Планы и практика. URL: <https://archi.ru/almanac/91771/zhilischnoe-stroitelstvo-pervoi-pyatiletki-plany-i-praktika> (дата звернення: 10.11.2021)

Рад УСРС. Проте вже у листопаді цього року основні показники плану було переглянуто у бік їхнього збільшення.¹

Представники різних підходів до визначення змісту першого п'ятирічного плану мали різні думки. Розглянемо основні думки щодо цього:

1. Генетичний підхід (В. Базаров, М. Кондратьєв). Представники цього підходу були переконані, що план повинен містити в собі урахування об'єктивних закономірностей розвитку, виявлених у результаті аналізу існуючих тенденцій.

2. Телелогічний підхід (В. Куйбишев, С. Струмліні). Прибічники цього підходу, головним завданням першого п'ятирічного плану бачили трансформацію економіки країни, яка буде спонукати до випуску продукції та колективізації праці.

На думку І. Сталіна, телеологічний підхід до змісту першого п'ятирічного плану був оптимальний. Це рішення призвело до радикального повороту від НЕП.²

Поворот в економічній політиці проявився насамперед у прискоренні темпів індустріалізації. Ще В. Ленін писав, що фундаментом соціалізму може бути лише велика індустрія. Проте на кінець 20-х рр. УСРС, включаючи Україну, залишався аграрною, селянською країною. Більшовицька верхівка проголосила курс на індустріалізацію, який передбачав перетворити УСРС з країни аграрної в індустріальну. Цю грандіозну трансформацію планувалося здійснити в стислі строки. Одночасно планувалося здійснити колективізацію сільського господарства, що разом узятє мало на меті побудову економічного фундаменту під радянський тоталітарний режим.³

На думку Б. Шпотова, пріоритетними завданнями першого п'ятирічного плану були збільшення розмірів підприємств, термінову здачу їх в експлуатацію

---

¹ Кудинова Н. Т. Форсированное развитие СССР в 1930-е годы. URL: https://pnu.edu.ru/ru/faculties/full_time/isptic/iogip/study/studentsbooks/lectures1/iolecture2/

² Верт Н. В. История советского государства. М.: Прогресс: Прогресс-Академия, 1992. С. 257.

³ Кондратьюк К. Радянська Україна 20–30-х років XX ст.: сучасний історіографічний дискурс // Вісник Львівського університету. 2013. № 48. С. 252.

та створення новітніх капіталомістких галузей – авіаційної, автомобільної, тракторної, хімічної, машинобудівної, електротехнічної та суміжних виробництв.¹

Ці завдання мали досить важке вирішення. Це пояснюється тим, що УСРС перебувала в ізоляції та мала на своїх землях страшний голод.²

З цією думкою повністю погоджується Л. Рожкова, яка стверджує, що у змісті першого п'ятирічного плану велика увага приділялася саме розширенню виробничих потужностей і технічному переобладнанню промисловості. Промислова модернізація країни значною мірою залежала від наявності кваліфікованих інженерно-технічних працівників, їх знань та досвіду. Одночасно впроваджувалися нові технологічні процеси, зокрема, було освоєно електродугове зварювання, що дало можливість інтенсифікувати виробництво. Підприємство почало спеціалізуватися на випуску складного обладнання для нових галузей промисловості-хімічного та нафтового машинобудування. Зростання виробничих потужностей супроводжувалося стрімким збільшенням кількості працюючих на підприємств: з 1922 р. по 1927 р. чисельність працюючих на заводі зросла зі 100 до 1000 осіб. На підприємстві було організовано технічне навчання робітників за системою фабрично-заводського учнівства. Основні підрозділи заводу очолювали досвідчені інженери, що мали значний виробничий стаж, в тому числі, й на інших підприємствах України.³

Вже у травні 1929 р. відбулися економічні, політичні, організаційні та ідеологічні заходи, які мали за мету створити нові галузі промисловості, збільшити виробництво всіх видів продукції та розпочати випуск нової техніки.⁴

Б. Шпотов відмічає, що процес індустріалізації в умовах першої п'ятирічки відбувався як економічна реформа на основі державної політики. На думку науковця, оплачена державою технічна допомога зарубіжних компаній у

¹ Шпотов Б. М. Западные источники индустриализации СССР (конец 1920-х – 1930-е гг.). URL: <https://www.hse.ru/data/792/648/1237/guvshe.pdf> (дата звернення: 10.11.2021).

² Бут О. М., Бушин М. І. Історія України : підручник. Черкаси: ЧДТУ, 2016. 243 с.

³ Рожкова Л. І. Розгортання репресій проти інженерно – технічної інтелігенції на початку 1930-х рр.: справа «Промпартії» та її осередок у Сумах. URL: <http://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/1499/1/Стаття%20Рожкова%20промпартія.pdf>

⁴ Орлов И. Б. Противоречия индустриализации. М.: Новый хронограф, 2002. С. 220.

проектуванні, будівництві та запуску передових підприємств стала важливим чинником в прискоренні індустріалізації.¹

Перший рік першої п'ятирічки (1929-1933 рр.) передбачав напружені, але більш-менш реальні темпи росту промислової продукції. Деякі планові показники згідно з офіційними даними були перевиконані, в т. ч. з видобутку нафти, випуску машинної продукції, електротехнічних виробів, цементу та деяких видів тканин.²

За політикою І. Сталіна, прискорений розвиток важкої промисловості повинен бути чинником для розвитку державної економіки в цілому. Індустріалізація мала змогу протистояти военній могутності та зростанню промисловості Заходу.

У 1928-1932 рр., коли виконувався перший п'ятирічний план, особливу увагу радянське керівництво приділяло увагу розширенню виробничих потужностей і технічному переобладнанню промисловості. В той же час, промислова модернізація УСРС залежала від наявності професіоналів на виробництві. Окрім кваліфікованих працівників, пріоритетна увага приділялася впровадженню нових технологічних процесів. Мова йде про електродугове зварювання, яке допомагало в інтенсифікації виробництва. Також для цієї мети стрімко збільшували чисельність працюючих на заводах.³

Можна відокремити наступні особливості індустріалізації в УСРС:

1. Скорочені терміни індустріалізації.
2. Активна роль держави в процесі індустріалізації.

Роль держави передбачала виконання трьох головних завдань:

1. Економічне. Наявність важкої промисловості – це незалежність від інших країн.

¹ Шпотів Б. М. Шаг назад и два вперед: роль технико-технологических инноваций в индустриализации СССР. URL: https://inecon.org/docs/2013/Shpotov_2013.pdf (дата звернення: 10.11.2021)

² Радянська модернізація України. URL: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/tool/print/index.php?id=3534>

³ Рожкова Л. І. Розгортання репресій проти інженерно – технічної інтелігенції на початку 1930-х рр.: справа «Промпартії» та її осередок у Сумах. URL: <http://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/1499/1/Стаття%20Рожкова%20промпартія.pdf>

2. Соціальне. Високий рівень економіки забезпечує необхідними засобами соціальної сфери.

3. Військово-політичне. Країнами з високим рівнем промисловості характеризуються військовою потужністю.

Деякі чинники перешкоджали процесу індустріалізації у час виконання першої п'ятирічки. Мова йде про такі чинники як:

- 1) складні стосунки з іншими державами;
- 2) дефіцит спеціалістів;
- 3) відсутність необхідної матеріально-технічної бази.¹

Радянський Союз в процесі розвитку індустріалізації ставив перед собою конкретні завдання та конкретні строки. Отже, головними завданнями індустріалізації УСРС були:

- 1) технічний розвиток;
- 2) економічна та технічна незалежність;
- 3) формування важкої та військової промисловості;
- 4) забезпечення села сучасною сільськогосподарською технікою;
- 5) проведення колективізації (індустріалізація сільського господарства);
- 6) перетворення УСРС в індустріальну державу;
- 7) покращення рівня життя населення.

Щодо першого п'ятирічного плану, то пріоритетними його завданнями був розвиток важкої промисловості та енергетики. Була поставлена мета перейти від експорту техніки до власного, якісного її виробництва. Треба відмітити, що індустріалізація УСРС почалася саме в період економічного занепаду Заходу. Через це втрата робочих місць на Заході, гарантувала УСРС надходження іноземних робітників та спеціалістів.²

Радянська індустріалізація, за першим п'ятирічним планом істотно відрізнялася від індустріалізації Росії початку ХХ ст. За першою

---

¹ Индустриализация в СРСР: итоги, причины, плюсы и минусы. URL: <https://ecoblogger.ru/industrializatsiya-v-sssr/> (дата звернення: 10.11. 2021)

² Шліхта Н. Історія радянського суспільства: курс лекцій. Харків: Акта, 2015. С. 130.

використовувалася рабська праця людей з місць позбавлення волі (зеків), активно використовувався іноземний капітал та іноземні робітники.¹

Вступ УСРС до першого п'ятирічного плану був непомітним. Керівник Держплану Г. Кржижановський намагався залишатися в рамках реальних фінансових можливостей, тоді як керівник ВРНГ УСРС В. Куйбишев постійно вносив поправки, покликані збільшити планові завдання.²

XV з'їзд ВКП (б) прийняв директиви щодо першого п'ятирічного плану Капіталовкладення в економіку України центр визначив у сумі 13 млрд крб. Це досить багато, якщо зважати, що в цілому на капітальне будівництво в УСРС планувалося виділити 64 млрд крб.³

В. Небрат підкреслює, що перший п'ятирічний план в УСРС мав дуже швидкий темп та був зумовлений окремою фінансовою програмою:

1. Мобілізація 91,6 млрд. крб., надходження від підприємств.
2. Організація усупільненого господарства – 70,9 млрд. крб., а залучені засоби у населення – 17,3 млрд. крб.
3. Фінансування промисловості та електротехнічної галузі – 22 млрд. крб.
4. Фінансування сільського господарства – 7,3 млрд. крб.
5. Соціально-культурне будівництво – 21,4 млрд. крб.

Однак, В. Небрат відмічає, що за роки першої п'ятирічки було мобілізовано трохи більше від запланованого – 120,1 млрд. крб. Перевиконання фінансового плану відбулося в основному через постійні уточнення показників п'ятирічного плану та досить масштабне фінансування важкої промисловості.⁴

Згідно з планом Струмліна зростання промислового виробництва мало скласти 79% . Згідно з планом п'ятирічки 1929 р., «...фізичний обсяг продукції всієї цензової промисловості зростає за розрахунками відправного варіанта в 2,3 рази та за розрахунками оптимального варіанту в 2,6 рази, продукція ж

¹ Орлов И. Б. Противоречия индустриализации. М.: Новый хронограф, 2002. С. 220.

² Темпи і характер промислового будівництва у першій п'ятирічці. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-521-573-8/32.pdf>

³ Сталінська Індустріалізація в Україні. URL: https://edufuture.biz/index.php?title=Сталінська_Індустріалізація_в_Україні

⁴ Небрат В. Дослідження фінансових механізмів радянської індустріалізації в українській економічній літературі // Галицький економічний вісник. 2012. №4. С. 125.

запланованої промисловості зростає відповідно за варіантами на 135% і на 180%». Пояснення, як здається, тут може бути лише одне. Індустріалізація промислового виробництва, яку проводив І. Сталін, не ставила за мету отримання доходу від виробленої продукції. Більше того, сам характер цієї продукції, як і цілі її виробництва, були державною таємницею.¹

Особливістю першого п'ятирічного плану було постійне збільшення суми річних планів. Й. Сталін також спритно маніпулював статистичними показниками для видимості тріумфального характеру першої п'ятирічки. Зростання промислової продукції подавалось не в конкретному обчисленні, а в карбованцях. Окремим відомствам було заборонено друкувати справжні її підсумки. Це пояснюється тим, що радянські люди повинні були вірити в те, що все йде не тільки за планом, але й швидше та краще ніж заплановано. Якщо розглядати саме виробництво на території України, то воно торкалося таких напрямків як: важке машинобудівництво, хімічна промисловість, активний видобуток електроенергії. Виробництво ґрунтувалося на використанні енергетичних і сировинних ресурсів.²

На початку впровадження першого п'ятирічного плану, відбувалося переоснащення старих промислових підприємств. Усе виробництво жорстко контролювалося владою. На підприємства залучалися окремі люди для контролю виконання плану.³

Д. Хмельницький вважає, що поширена думка щодо головної мети щодо впровадження першої п'ятирічки – а саме: підняти економіку УРСР до загальносвітового рівня є неправдивою. Науковець переконаний, що першою метою І. Сталіна було будівництво військової промисловості, яка мала змогу створити величезну механізовану армію. Б. Хмельницький пояснює це тим, що індустріалізація народного господарства повинна означати насамперед

---

¹ Хмельницький Д. С. Жилищное строительство первой пятилетки. Планы и практика. URL: <https://archi.ru/almanac/91771/zhilischnoe-stroitelstvo-pervoi-pyatiletki-plany-i-praktika> (дата звернення: 9.11.2021)

² Київ у період боротьби за виконання плану першої п'ятирічки (1928 — 1932 рр.). URL: <http://ukrskr.com.ua/kiyiv/kiyiv-u-period-2-2>

³ Шпотов Б. М. Шаг назад и два вперед: роль технико-технологических инноваций в индустриализации СССР. URL: https://inecon.org/docs/2013/Shpotov_2013.pdf (дата звернення: 10.11.2021)

індустріалізацію виробництва товарів народного споживання. Наслідками цього повинні бути:

- 1) розвиток торгівлі;
- 2) розвиток інфраструктури розваг;
- 3) підвищення народного споживання;
- 4) покращення рівня життя.

Натомість, в УСРС відбувалися наступні зміни:

- 1) ліквідація торгівлі;
- 2) різке зниження виробництва товарів народного споживання;
- 3) зниження самого споживання до мінімального рівня;
- 4) погіршення рівня життя населення.

Д. Хмельницький підкреслює, що жорстка диктатура І. Сталіна, насамперед, переслідувала такі цілі як:

- 1) ліквідація НЕП;
- 2) загальна примусова праця;
- 3) будівництва важкої промисловості.¹

Результати першого п'ятирічного плану в УСРС

Перший п'ятирічний план став каталізатором масового будівництва промислових об'єктів. У цей період було побудовано 1,5 тис. нових підприємств, серед них такі промислові гіганти як:

- 1) ДніпроГЕС;
- 2) Московський та Горьківський автозаводи
- 3) Харківський та Сталінградський тракторні заводи;
- 4) Магнітогорський комбінат (Магнітка);
- 5) Туркестан-Сибірська залізниця.

Значно покращився рівень таких промислових районів як:

- 1) Урал;
- 2) Донбас;

---

¹ Хмельницький Д. Блеф века. Цели и итоги первого пятилетнего плана. URL: <http://gefeter.ru/archive/14406> (дата звернення: 11.11.2021)

3) Кузбас.¹

В Україні в роки першої п'ятирічки були розпочато та здійснено будівництво промислових заводів, шахт тощо. Розглянемо їх детальніше.

Перша п'ятирічка в Україні передбачала побудову двох індустріальних гігантів – «Запоріжсталь» (М. Запоріжжя) та «Криворіжсталь» (м. Кривий Ріг), потужністю по 650 тис. т чавуну й відповідної кількості подальших продуктів переділу. Однак, в цей же час було прийнято рішення будувати ще один великий завод на території міста Маріуполь, потужністю 2,2 млн. т. чавуну – «Азовсталь».²

Будівництво заводу «Азовсталь» у Маріуполі пояснювалося тим, що з Маріуполя морем була найкоротша відстань до Камиш-Бурунського родовища на Керченському півострові, звідки доставляли залізну руду. Залізнична інфраструктура забезпечувала вугілля з шахт Донецького вугільного басейну. Місце для будівництва обрали на березі Азовського моря, у гирлі річки Кальміус. Для прийому залізної руди, яку доправляли морем, побудували порт.

За задумом, будівництво Азовсталі мало вирішити проблему «трудової незайнятості». Люди до Маріуполя їхали звідусіль: переважно селяни, яких розкуркулили під час колективізації або вислали до трудових таборів. Бригадирами були молоді люди, які щойно закінчили будівельні інститути. 7 листопада 1930 р. був закладений фундамент першої доменної печі. У грудні їх було вже два. Підприємство розрослося: був побудований цех металокопирів, пароелектроповітряна станція.³

В роки першої п'ятирічки передбачалося активне будівництво на Запоріжжі та на Дніпропетровщині. На Запоріжжі – «ДніпроГЕС», «Запоріжсталь», «Дніпроспецсталь» тощо. На Дніпропетровщині – «Дніпровська гідроелектростанція», «Макиївський завод», «Дніпровський алюмінієвий

¹ Индустриализация в СРСР: итоги, причины, плюсы и минусы. URL: <https://ecoblogger.ru/industrializatsiya-v-sssr/> (дата звернення: 10.11. 2021)

² Темпи і характер промислового будівництва у першій п'ятирічці. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-521-573-8/32.pdf>

³ Папіна О. Азовсталь: історія будівництва, рекордів та руйнацій. URL: <https://suspilne.media/271395-azovstal-istoria-budivnictva-rekordiv-ta-rujnacij/>

комбінат» тощо. Окрім цього, було заплановано будівництво інших електростанцій, спорудження багатьох шахт, заводів та фабрик.¹

Також неможливо не торкнутися розгляду будівництва у Харкові в роки першої п'ятирічки. Рішення щодо побудови в Харкові тракторного заводу було ухвалене в квітні 1930 р. Завод спорудили в рекордно стислі строки: через 15 місяців від дня закладення його основних цехів і через 18 місяців після урядового рішення про побудову. У 1932 р. харківські тракторобудівельники дали 16,8 тис. тракторів.²

Загалом, в роки першого п'ятирічного плану була закладена Дніпровська ГЕС, почалося будівництво Харківської, Київської, Криворізької, та інших районних, а також великої кількості міських і заводських електростанцій.³

На території України у цей час будувалася велика кількість шахт та промислових підприємств, які потребували наявність великої кількості професіоналів в інженерно-технічній галузі (гірничо-металургійна і хімічна промисловість). У цьому завданні велику роль відіграв Донецький гірничий інститут, який готував нові кадри для потужної роботи.⁴

Треба відмітити, що чисельність робітників на будівництвах в Україні збільшувалося з кожним роком першої п'ятирічки, однак умови їх праці було дуже важкими. Нестача необхідної техніки зумовлювало пріоритетність ручної праці. Через важку працю та погане харчування зростала смертність серед працівників.⁵

Перший п'ятирічний план УСРС був виконаний за 4 роки та 3 місяці. Відмічалось перевиконання деяких планових показників. Мова йде про:

- 1) видобуток нафти;
- 2) випуск машинної продукції;
- 3) вироблення електротехнічних виробів;

---

¹ Сталінська Індустріалізація в Україні. URL: https://edufuture.biz/index.php?title=Сталінська_Індустріалізація_в_Україні

² Темпи і характер промислового будівництва у першій п'ятирічці. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-521-573-8/32.pdf>

³ Радянська модернізація України. URL: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/tool/print/index.php?id=3534>

⁴ Донецький гірничий інститут. URL: https://wiki.donntu.edu.ua/view/Донецький_гірничий_інститут

⁵ Радянська модернізація України. URL: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/tool/print/index.php?id=3534>

- 4) вироблення цементу;
- 5) випуск текстилю та тканин.

Продуктивність праці та виробництва збільшувалося, з'явилося зниження собівартість продукції, обладнання, яке використовувалося покращувалося в якості.¹

Обсяг валової продукції промисловості за 4 роки виріс вдвічі. У тому числі:

- 1) електроенергії, сірчаної кислоти – в 2,7 рази;
- 2) вугілля і нафти – в 1,8 рази;
- 3) сталі – в 1,4 рази;
- 4) цементу – в 2 рази;
- 5) металорізальних верстатів – в 10 разів;
- 6) тракторів, автомобілів – в 30 разів.²

Чисельність робітничого класу, зайнятого у сфері важкої індустрії, збільшилася з 14 тис. чоловік у 1927 р. до 151 тисячі у 1928 р. та 314 тис. осіб у 1929 р.³

Завдяки першому п'ятирічному плану, зросло виробництво таких продуктів виробництва як:

- 1) потужні турбіни та генератори;
- 2) якісна сталь;
- 3) феросплави;
- 4) синтетичний каучук;
- 5) азот;
- 6) штучне волокно.

Також з'явилися тисячі кілометрів нових залізниць та каналів. Однак, були наявні й рубежі, які не були досягненні протягом першого п'ятирічного плану. По завершенні першого п'ятирічного плану в 1932 фактичне виробництво склало:

¹ Радянська модернізація України. URL: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/tool/print/index.php?id=3534>

² Індустріалізація СРСР. Перші п'ятирічки. Перший п'ятирічний план. URL: <https://1ppa.ru/uk/otchyotnost/industrializaciya-v-sssr-pervye-pyatiletki-pervyi-pyatiletanii-plan/>

³ Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія України: 10 клас. Харків, 2018. С. 234.

- 1) електроенергії – 13,5 млрд кВт-год проти 22 запланованих;
- 2) вугілля – 64,6 млн т проти 90;
- 3) чавуну – 6,2 млн т проти 17;
- 4) сталі – 5,9 млн т проти 10;
- 5) тракторів – 49 тис. шт. проти 170;
- 6) автомашин – 24 тис. шт. проти 200.¹

Наслідки першого п'ятирічного плану в УСРС

Д. Хмельницький переконаний, що, за своїми головними завданнями та методами виконання, перша п'ятирічка не могла принести народу нічого корисного. Погіршення якості життя населення було неодмінною умовою виконання першого п'ятирічного плану. Прикладом цього є планове та реальне житлове будівництво в часи першої п'ятирічки. Затверджений у 1929 р. план п'ятирічки вже втратив будь-який зв'язок із будь-яким осмисленими економічними розрахунками. Він поєднував протиприродно високі директивні планові показники зростання промисловості, які мали виконати за будь-яку ціну, і свідомо не розраховані виконання, суто фіктивні фантастичні показники зростання продуктивність праці, народного споживання, будівництва житла тощо. Д. Хмельницький вказує, що за ці чотири роки в УСРС відбулася зміна державного режиму та зміна державних економічних принципів. Нарощуючи темпи індустріалізації, І. Сталін вибудовував економіку мобілізаційного типу, змістом якої було створення військової промисловості і, як наслідок, максимально великої та боєздатної армії. Всі інші галузі економіки грали підлеглу роль та обслуговували важку та військову промисловість.²

Які б не існували думки щодо ролі першої п'ятирічки, можна впевнено казати про вона мала змогу закласти основи економічного розвитку УСРС. Однак, є як позитивні так і негативні наслідки першого п'ятирічного плану. Розглянемо їх детальніше. До позитивних моментів можна віднести наступні:

---

¹ Муравьева Л. А. Промышленное развитие и финансы в годы довоенных пятилеток // Финансы и кредит. 2003. № 9. С. 87.

² Хмельницький Д. С. Жилищное строительство первой пятилетки. Планы и практика. URL: <https://archi.ru/almanac/91771/zhilischnoe-stroitelstvo-pervoi-pyatiletki-plany-i-praktika> (дата звернення: 9.11.2021)

1. Поширення соціалістичних змагань.
2. Формування винахідницької та раціоналізаторської ініціативи.
3. Активне будівництво промислових об'єктів.
4. Покращення рівня важкої промисловості.

Щодо негативних наслідків, слід відмітити наступні:

1. Міграція населення.
2. Житлові проблеми.
3. Нестача продовольства, що призвело до введення продуктових карток.
4. Значне відставання легкої промисловості від важкої.¹

Що стосується саме позитивних та негативних результатів першої п'ятирічки саме для України, можна виділити наступні.

Позитивні:

1. Зростання роботи підприємств важкої промисловості майже у одинадцять разів.
2. Будівництво нових шахт та електростанцій.
3. Україна стала індустріально-аграрною країною.
4. Окремі галузі промисловості Україні випереджали деякі держави Європи.

Негативні:

1. Погіршення розвитку сільського господарства, легкої та харчової промисловості.
2. Продуктивні сили були розміщені нераціонально та нерівномірно.
3. Наявність посилення централізації управління промисловістю.
4. Ігнорувалися економічні механізми економічного розвитку.
5. Життєвий рівень населення – знизився.²

Треба відмітити, що індустріалізація на території УСРС мала досить високу ціну. Для отримання коштів для заснування та оснащення великої

---

¹ Индустриализация в СРСР: итоги, причины, плюсы и минусы. URL: <https://ecoblogger.ru/industrializatsiya-v-sssr/> (дата звернення: 10.11. 2021)

² Київ у період боротьби за виконання плану першої п'ятирічки (1928 — 1932 pp.). URL: <http://ukrskr.com.ua/kiyiv/kiyiv-u-period-2-2>

кількості сучасних промислових підприємств Й. Сталіним були продані на зовнішньому ринці радянські запаси, які містили золото, платину, алмази тощо. На експорт було відправлено ікони, дорогоцінні книги, колекції великих майстрів Відродження, скарби музеїв і бібліотек. За кордон продавали «радянські природні скарби» (ліс, вугілля, нікель і марганець, нафту і бавовну, ікру, хутро, хліб та інше). Через світову економічну кризу ціни на сировину впали. Продаж зерна давав тоді п'яту частину необхідних коштів. Намагаючись вичавити з цієї статті доходу максимальні прибутки, радянська держава почала систематично занижувати закупівельні ціни. Це призвело до того, що вже восени 1927-го більшість селян відмовилася продавати свій хліб за безцінь. План хлібозаготівель був зірваний, незабаром утворився великий дефіцит хліба, який став серйозно позначатися на постачанні міст.¹

Все це призвело до нестачі продовольства та в подальшому голоду серед робітників. Починаючи з 1929 р. розпочалася авантюристична економічна політика, що характеризувалася переходом до інфляційного випуску паперових грошей, заборонаю вільної торгівлі, запровадженням карткової системи постачання міського населення, гіпертрофованою централізацією управління промисловістю.²

Через стрімку індустріалізацію життєвий рівень українського народу різко падав. Але, радянська влада переконувала його, що все це тимчасово та скоро настане розквіт країни. Економічні проблеми через індустріалізацію відбувалися через те, що кошти населення, спрямовані у промисловість через бюджет.³

Український народ вклав багато сил в індустріалізацію УСРС, починаючи з першого п'ятирічного плану. Однак, це не призвело до покращення життя українців. Він закріплював традиційну структуру народного господарства,

---

¹ Даниленко В. М., Касьянов Г. В., Кульчицький С. В. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки : навч. посібник Київ, 1991. 344 с.

² Ніколаюк Т. Продовольче становище в містах УСРР під час «комуністичного штурму» 1929–1932 рр. // Український історичний журнал. 2020. № 6. С. 17.

³ Темпи і характер промислового будівництва у першій п'ятирічці. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-521-573-8/32.pdf>

усталену ще до революції, котра ґрунтувалася на видобувних галузях і первинній обробці сировини.¹

Отже, ми розглянули передумови, головні завдання, перебіг та результат першого п'ятирічного плану в УСРС. Ми дізналися, що індустріалізація, яка була головним завданням першого п'ятирічного плану, допомогла підвищити рівень важкої промисловості та економічного розвитку УСРС. Перший п'ятирічний план був орієнтований саме на розвиток енергетики та важкої промисловості. Передумовами впровадження першого п'ятирічного плану можна назвати бажання незалежності від країн Заходу, формування своєї, власної індустрії виробництва автомобілів та техніки та покращення економічного розвитку УСРС в цілому. Це пояснюється наявністю таких чинників як: погана якість товарів, які вироблені на державних підприємствах, промислова криза, високі ціни, занепад економіки в цілому. Перша п'ятирічка І. Сталіна дозволила УСРС зробити вагомий крок до заняття перших місць серед промислового виробництва у світі.

---

¹ Сталінська Індустріалізація в Україні. URL: https://edufuture.biz/index.php?title=Сталінська_Індустріалізація_в_Україні

Висновки до розділу 1

Отже, ми ознайомилися з особливостями першого п'ятирічного плану та його передумовами. Перший п'ятирічний план був прийнятий у квітні 1928 р. Він стосувався розвитку народного господарства УСРС. Був виконаний раніше – вже через чотири роки та три місяця.

Передумовами впровадження першої п'ятирічки можна вважати багато факторів економічного характеру. Серед них: погана якість товарів, які вироблялися націоналізованою промисловістю УСРС, зростання промислових цін, підвищення цін на промтовари, збільшення кількості збиткових виробництв, затримка та зупинка будівництв та всебічний низький рівень розвитку УСРС.

Пріоритетними завданнями першого п'ятирічного плану був розвиток важкої промисловості та енергетики. У цей період відбуваються масові будівництва промислових об'єктів. серед них такі промислові гіганти як: ДніпроГЕС, Московський та Горьківський автозаводи, Харківський та Сталінградський тракторні заводи, Магнітогорський комбінат (Магнітка), Туркестан-Сибірська залізниця та інші.

Так як Україна на той час була у складі УСРС, український народ активно працював для індустріалізації держави. Однак, неможливо говорити однозначно про тільки позитивні наслідки першої п'ятирічки для українців. Незважаючи на зріст виробництва та трансформацію України до індустріально-аграрної держави, для простого населення країни перший п'ятирічний план приніс бідність, голод та економічну невпевненість у майбутньому.

Особливістю індустріалізації УСРС в процесі виконання першого п'ятирічного плану було залучення іноземних робітників та спеціалістів до роботи на радянських підприємствах. Детальніше про це ми розглянемо вже у наступному розділі роботи.

РОЗДІЛ II

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ ІНОЗЕМЦІВ НА УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВАХ В РОКИ ПЕРШОЇ П'ЯТИРІЧКИ

Перейдемо до ознайомлення з особливостями роботи іноземців на українських підприємствах в роки першої п'ятирічки, на основі наукових статей та досліджень. Розглянемо такі питання як:

1. Чому іноземці приїздили працювати в УСРС (Україну).
2. Ким працювали іноземці на радянських виробництвах.
3. Як іноземні працівники потрапляли на радянські виробництва.
4. Переваги роботи в УСРС для іноземців.
5. Образ іноземця в очах радянських працівників.
6. Проблеми та труднощі, з якими стикнулися іноземці, працюючи в УСРС.
7. Характеристика роботи іноземців на українських будівництвах та виробництвах в період першої п'ятирічки.
8. Характеристика роботи іноземців на українських будівництвах та виробництвах в період першої п'ятирічки.

Чому іноземці приїздили працювати в УСРС (Україну)

У масовому порядку іноземні фахівці почали прибувати до країни на початку 1930 р., коли ЦК ВКП(б) ухвалив рішення про запрошення робітників працювати у УРСР.¹

М. Дацишина називає цифри, які стосуються праці іноземців на території УСРС в період першої п'ятирічки та вони приголомшують. На радянській території у цей період працювали 2550 німецьких робітників (не враховуючи членів сімей), 1000 американських робітників, близько 500 чоловік із Чехословаччини та інших країн. УРСР на 1930-1931 рр. передбачав розміщення

---

¹ От мигранта до экспата. Как иностранные специалисты поехали в СССР. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/3493135> (дата звернення: 18.01.2022)

вже до 12 тисяч іноземних спеціалістів. До 1932 р. в УРСР було вже понад 20 тис. іноземних робітників та спеціалістів.¹

Одна тільки фірма американського промислового архітектора Альберта Кана в 1929-1932 рр. спроектувала для УРСР 521 об'єкт, зокрема найбільші заводи в Сталінграді. Загальна вартість радянських контрактів Albert Kan Inc. становила близько двох мільярдів доларів. У 1932 році в радянському керівництві вирішили, що американці дуже дорого беруть, і переключилися на інших партнерів — перш за все німців. Співпраця не припинилася і з приходом до влади нацистів на чолі з Гітлером. У 1935 році на будівництвах п'ятирічки працювали 1 719 німецьких фахівців. Окрім, залучення іноземних працівників на роботу в УРСР, була наявна тенденція до запозичення іноземних технологій. Наприклад, УРСР не гребував і просто красти західні технології. У 1932 році Радянський Союз публічно відмовився від імпорту зі США тракторів – це вважалося великим досягненням. Водночас на Путилівському заводі в Ленінграді без всякої ліцензії виробляли трактори «Фордзон», перейменовані на «Красний путіловец». А перші трактори, які випускалися на Харківському і Сталінградському заводах на початку 1930-х, розробили на основі конструкції одного з найкращих тракторів того часу американської компанії «International Harvester».²

Радянський Союз укладав договори про технічне сприяння з провідними американськими фірмами, закуповував найновішу техніку, запрошував фахівців і кваліфікованих робітників. Найбільш вдалим прикладом використання зарубіжних фахівців в індустріальному розвитку країни було тривале співробітництво радянської фірми «Амторг» з фірмою американського архітектора А. Кана, з яким у лютому 1930 р. було підписано угоду. Фірма А.

---

¹ Дацишина М. Пролетарская вербовка. Тысячи рабочих со всего света приезжали на стройки СССР под видом интуристов // Родина. 2020. № 9. С. 67.

² Пивоваров С., Коберник К. 93 роки тому в СРСР стартувала перша п'ятирічка. Побудувати заводи-гіганти і «наздогнати» Захід Сталіну допомогли американські інженери та голодні селяни — історія в архівних фото. URL: <https://babel.ua/texts/70633-93-roki-tomu-v-srsr-startovala-persha-p-yatirichka-pobuduvati-zavodi-giganti-i-nazdognati-zahid-stalinu-dopomogli-amerikanski-inzheneri-ta-golodni-selyani-istoriya-v-arhivnih-foto> (дата звернення: 29.12.2022)

Кана ставала головним консультантом радянського уряду з промислового будівництва й отримала пакет замовлення на будівництво промислових об'єктів вартістю 2 млрд. доларів. Це близько 250 млрд. доларів у сьогоднішніх цінах. Ця фірма забезпечила будівництво близько 500 об'єктів промисловості в УРСР. У Москві було відкрито філію фірми А. Кана під назвою «Держпроектбуд». Тут працювало 25 провідних американських інженерів і майже 2,5 тис радянських співробітників. На той час це було найбільше у світі архітектурне бюро. Фірма А. Кана відіграла роль координатора між радянськими замовниками і сотнями західних компаній, які поставляли устаткування та консультували будівництво окремих об'єктів. Такий тандем між США і УРСР був взаємовигідним. США у цей час переживали Велику депресію і, як писав у лютому 1930 р. журнал «Business Week»: «Росія, будучи політично невизнаною з боку Сполучених Штатів, ...прийшла на допомогу американській промисловості у період її глибокої кризи». Світова економічна криза 1929-1933 рр. практично співпала у часі з періодом форсованої індустріалізації в УРСР. Вона не зачепила радянське господарство завдяки його ізольованості. Цим фактично було створено умови для того, щоб зарубіжний бізнес розвернувся обличчям до УРСР і розпочав активне економічне співробітництво. Виграш від цієї співпраці був обоюдокорисним. Зокрема, Радянський Союз отримав доступ до сучасних закордонних виробничих технологій. Завдяки договорам про технічну допомогу іноземними фірмами передавалися виробничий досвід, ліцензії, патенти, надсилалися фахівці для надання консультативних послуг з будівництва і запуску в експлуатацію промислових об'єктів, а також здійснювався допуск радянських інженерів на зарубіжні підприємства. Для провідних західних країн реалізація Радянському Союзу різноманітної продукції та послуг у критичний період Великої депресії допомогла утримати на плаву базові галузі економіки від колапсу. Наприклад, у 1931р. УРСР закупив у Великій Британії половину вироблених там металорізальних станків. У 1932 р. 64% експорту металообробного устаткування США відвантажувалося до УРСР. Особливістю зовнішньоекономічної взаємодії з країнами, які виступали технологічними

«донорами», полягала у здійсненні Радянським Союзом індустріалізації за власні кошти.¹

Ким працювали іноземці на радянських виробництвах

Б. Шпотов у своїй роботі «Західні джерела індустріалізації УРСР» вказував, що іноземці їхали працювати на радянські землі за своєю волею та використовувалися, зазвичай, у таких професіях як:

- 1) майстер;
- 2) бригадир;
- 3) наставник.²

М. Дацишина виділяє наступні види іноземців, які приїхали працювати на українських підприємствах:

- 1) постійні (контрактники);
- 2) сезонні; робітники, оформлені за туристичними візами, які тимчасово перебувають на території УРСР;
- 3) туристи-робітники;
- 4) іноземні робітники, прийнявши радянське громадянство.³

Також виокремлюють такі основні групи іноземних працівників в УСРС:

1. Ремігранти. Російські робітники, які з тих чи інших причин виїхали до Америки до революції, тепер поверталися на Батьківщину.

2. Політемігранти. Німецькі, угорські, австрійські комуністи, які залишали Батьківщину після невдалих пролетарських революцій. Радянський Союз приваблював своїм революційним досвідом.

3. Ті, хто втік від наслідків економічної кризи.

4. Фахівці, які направлялися в УРСР як експерти з техніки, що постачалася.⁴

¹ Священко З. Здійснення в СРСР політики форсованої індустріалізації та пошук джерел її фінансування (кінець 1920-х – 1930-ті рр.) // *Старожитності Лукомор'я*. 2021. № 2. С. 111.

² Шпотов Б. Западные источники индустриализации СССР (конец 1920-х – 1930-е гг.). URL: <https://www.hse.ru/data/792/648/1237/guvshe.pdf> (дата звернення: 20.01.2022)

³ Дацишина М. Пролетарская вербовка. Тысячи рабочих со всего света приезжали на стройки СССР под видом интуристов // *Родина*. 2020. № 9. С. 67.

⁴ От мигранта до экспата. Как иностранные специалисты поехали в СССР. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/3493135> (дата звернення: 20.01.2022)

М. Дацишина зазначає, що існувала тенденція до вибору окремих іноземців для окремих галузей праці. Наприклад:

1. Хлібна промисловість – фахівці вищої та середньої кваліфікації переважно з Європи та США.

2. Цукрова промисловість – робітники з Німеччині та Чехословаччині.

3. Робітники-монтери тракторного та сільськогосподарського інвентарю – американські робітники.

4. М'ясна промисловість – американські працівники.

5. Рибна промисловість – робітники з Великої Британії, Німеччині, Данії, Норвегії.

6. Підприємства з виробництва олії – фахівці із Болгарії, Німеччини, Румунії.¹

А. Кречетников вказує, що серед іноземних працівників, які працювали на українських підприємствах в роки першої п'ятирічки було багато американців. Автор зазначав, що дипломатичні відносини між Америкою та Радянським Союзом були відсутні до 1933 року, але це не заважало американцям працювати на його території.²

Участь американських компаній у індустріалізації УРСР сприяло зміцненню могутності країни. У роки Другої світової війни УРСР зміг вистояти та перемогти багато в чому завдяки створеній індустріальній основі. Американський бізнес тільки виграв від роботи в УСРС, оскільки бідні та економічно не розвинені країни, що залежать від імпорту готової продукції, не могли брати участь у масштабних ділових відносинах.³

А. Шерстюк зазначає, що американські компанії Albert Kahn, Inc., Ford Motor Company, International General Electric, International Harvester, Radio

---

¹ Дацишина М. Пролетарская вербовка. Тысячи рабочих со всего света приезжали на стройки СССР под видом туристов // Родина. 2020. № 9. С. 68.

² Кречетников А. Приключения американцев в стране большевиков: три истории. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-49963989> (дата звернення: 20.01.2022)

³ Американцы и индустриализация в СССР. URL: <https://mgimo.ru/upload/iblock/d7e/amerikancy-i-industrializaciya-v-sssr.pdf> (дата звернення: 21.01.2022)

Corporation of America та інші стали зарубіжними партнерами Радянського Союзу у цей період.¹

В. Павлова вказує, що однією з причин впровадження іноземних працівників на радянські підприємства було те, що іноземці зверталися із закупленим за кордоном обладнанням.²

Як іноземні працівники потрапляли на радянські виробництва

Але як відбувався відбір іноземних працівників? На це питання відповідає науковець М. Дацишина, яка вказує, що відбір, зазвичай, відбувався через вербування. Вербування відбувалося радянськими чинами, наприклад у Німеччині та США. Для відбору була важлива саме технічна кваліфікація запрошеного робітника. Характерно, що до процесу вербування не залучалися ліві профспілки та компартії тих країн, звідки запрошувалися робітники. Німецьких працівників у той час активно вербували на роботу у шахтах Донбасу. При вербуванні робітників в одних випадках від них вимагалось надання документів про їхню попередню роботу, а в інших – цього не робилося, завдяки чому в УРСР прибули робітники (пекарі, шевці тощо), які не мають абсолютно жодного уявлення про гірничі роботи. Так само вони стали видавати себе за слюсарів, електромонтерів тощо. Для того, щоб уникнути роботи в рудниках, так як вони не в змозі впоратися з наданою ним роботою. Однак, таке вербування мало не тільки кваліфікаційні проблеми, але й проблеми зі станом здоров'я іноземних працівників. Через відсутність вимог до наявності медичної довідки, в УРСР прибули робітники з важкими каліцтвами після війни, з хворобами шлунка, туберкульозом легень тощо. Вербування, головним чином, відбувалося на великих зборах, пропаганда велася на біржах праці взагалі з великим галасом. При вербуванні робітників для УРСР необхідно, щоб місцевими партійними

¹ Шерстюк А. С., Гринько С. В. Первенец индустриализации страны – Днепрогэс имени В. И. Ленина : монография. Запорожье : Запорожское книжно-газетное издательство, 1960. С. 25.

² Павлова В. В. Повседневность и быт иностранных рабочих и специалистов в Союзе ССР (конец 1920-х – 30-е годы) // Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В.Г. Белинского. 2012. № 27. С. 874.

організаціями здійснювався контроль над тим, яких людей у моральному та політичному відношенні та якої технічної кваліфікації посилають до УРСР.¹

Окрім системи вербування, існували чутки щодо наявності вакантних місць на українських підприємствах. Чутки розліталися по всій Європі та Америці. У час першої п'ятирічки, саме в останній ця новина була досить актуальною, бо на території Америки вирувала економічна криза. Європейці також потребували робочих місць, бо в цей час європейські держави відходили від наслідків Першої світової війни та національних революцій. Бажаючих попрацювати в молодій країні було хоч греблю гати: від ідеалістів, які вважали своїм обов'язком брати участь у будівництві нового комуністичного світу, до авантюристів і просто шукачів легкого заробітку. Існує стереотип, що усі іноземці, які працювали на теренах радянських земель. Це є міфом, бо серед дійсних професіоналів своєї справи зустрічалися ті, чий професійний рівень був далекий від ідеалу. Також треба відмітити, що дуже часто відбувалася плутанина і іноземних фахівців посиляли не на те виробництво.²

В. Павлова стверджує, що до липня 1935 р. всі іноземні фахівці, іноземні робітники, політемігранти, постачалися через «Інснаб» (Всесоюзна контора з постачання іноземних фахівців та робітників). Організації, підприємства, підпорядковані безпосередньо Всесоюзній конторі, були розподілені по всьому Союзу. За наявними у нас даними, всього налічувалося близько чотирнадцять Відділень «Інснаб».³

Також у 1929 р. існувала державна організація «Інтурист», яка займалася туристичними послугами для іноземців. Звичайно, такий туризм міг трансформуватися в роботу на радянських підприємствах. Вже у 1933 р. мережа готелів та транспортних засобів «Інтурист» активно надавала іноземцям послуги

---

¹ Дацишина М. Пролетарская вербовка. Тысячи рабочих со всего света приезжали на стройки СССР под видом интуристов // Родина. 2020. № 9. С. 68.

² Американцы и индустриализация в СССР. URL: <https://mgimo.ru/upload/iblock/d7e/amerikancy-i-industrializaciya-v-sssr.pdf> (дата звернення: 21.01.2022)

³ Павлова В. В. Повседневность и быт иностранных рабочих и специалистов в Союзе ССР (конец 1920-х – 30-е годы) // Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В.Г. Белинского. 2012. № 27. С. 875.

щодо їх перебування в Радянському союзі та їх переміщення. Протягом 1929-1939 рр. клієнтами цієї організації стали приблизно мільйон іноземців.¹

Переваги роботи в УСРС для іноземців

Прибуття іноземців супроводжувалося звичною процедурою отримання виду на проживання. Скажімо, 10 січня 1929 р. управління головного інженера Дніпробуду зверталося до Запорізького окружного адміністративного відділу з проханням про надання тимчасового виду на проживання американському інженерові.²

Треба відмітити, що заробітна плата іноземців відрізнялася від грошової винагороди радянським працівникам за роботу. При наймі німецьких робітників для роботи в УСРС обов'язково необхідно було встановити розмір заробітної плати, яку вони будуть отримувати – мінімум, принаймні, 140 р. М. Дацишина наголошує, що саме внаслідок затримок із виплатою валюти створювалося підґрунтя для політичних конфліктів, які не так легко було ліквідувати.³

Американські та європейські спеціалісти, за свою роботу отримували шалені на ті часи гроші – мільйони доларів та велику кількість зерна.⁴

Значного обурення викликав розмір заробітної плати іноземців й у місцевих робітників. Вони, не соромлячись, висловлювали своє невдоволення через те, що іноземці отримують більшу заробітну плату за ту саму роботи та наголошували, що з цієї ідеї – залучити іноземців до роботи на українських підприємствах – нічого хорошого не вийде. Особливого гніву набувала реакція місцевих робітників на заробітну плату працівникам із Німеччини. Радянські

¹ Кравець Д. Радянська Україна 1920-1930-х рр. очима західних мандрівників. URL: <https://uamoderna.com/md/kravets-foreign-visitors> (дата звернення: 23.01.2023)

² Ігнатуша О. О. Іноземні спеціалісти індустріальних новобудов Запоріжжя в умовах адміністративного тиску та політичних репресій (20–30-ті рр. ХХ ст.) // Наукові праці історичного факультету ЗНУ. 2012. № 32. С. 231.

³ Дацишина М. Пролетарская вербовка. Тысячи рабочих со всего света приезжали на стройки СССР под видом интуристов // Родина. 2020. № 9. С. 68.

⁴ Пивоваров С., Коберник К. 93 роки тому в СРСР стартувала перша п'ятирічка. Побудувати заводи-гіганти і «наздогнати» Захід Сталіну допомогли американські інженери та голодні селяни — історія в архівних фото. URL: <https://babel.ua/texts/70633-93-roki-tomu-v-srsr-startovala-persha-p-yatirichka-pobuduvati-zavodi-giganti-i-nazdognati-zahid-stalinu-dopomogli-amerikanski-inzheneri-ta-golodni-selyani-istoriya-v-arhivnih-foto> (дата звернення: 29.12.2022)

працівники були впевнені, що німецькі робітники тільки обкрадають їх рідну країну та економіку.¹

З найціннішими фахівцями ще перед відправкою до УРСР укладався дво-чи трирічний контракт, у якому прописувався заробіток (половина – у рублях, половина – у валюті), обумовлювалися житлові умови, норми постачання тощо. Завербованим купувалися квитки до місця роботи. До кожної сформованої групи фахівців було приставлено перекладача. У УРСР іноземних фахівців селили у готелях, у спеціально зведених будинках, що становили так звані колонії, або у робочих бараках. На підприємствах із іноземних фахівців найчастіше формували національні бригади. Спочатку такий поділ неминуче породжував виробничі конфлікти. Іноді їх причинами ставали чванлива поведінка іноземних спеців, соціальна-побутова нерівність та недовірливість радянських робітників до «буржуазних» фахівців.²

А. Богданов зазначає, що іноземним працівникам, які працювали у часи першої п'ятирічки на українських підприємствах, допомагали не тільки у професійній, але й у побутовій адаптації на чужині. Цим питанням займалися профспілкові організації. У першій половині 1930-х рр. було створено Іноземне бюро. Ця організація мала за мету залучити іноземців до профспілки, та провести політико-міжнародну виховну роботу для вироблення вони «соціалістично свідомого ставлення до праці». Іноземців намагалися забезпечити наскільки можна всім необхідним. Більшість з них жили у просторих квартирах, які відповідали західним стандартам, разом зі своєю сім'єю. Квартири були просторі з двома-трьома кімнатами. Для іноземців існував «особливий» магазин – Інснаб, відділення якого знаходилося у найближчому селищі, де мешкали іноземні робітники. Інснаб мав у продажу велику кількість (за мірками того часу) всіх необхідних продуктів: м'ясо, олію, яйця, молоко, борошно, хліб, рибу, консерви, кондитерські вироби та одяг. Профспілкові

---

¹ От мигранта до экспата. Как иностранные специалисты поехали в СССР. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/3493135> (дата звернення: 22.01.2022)

² Американцы и индустриализация в СССР. URL: <https://mgimo.ru/upload/iblock/d7e/amerikancy-i-industrializaciya-v-sssr.pdf> (дата звернення: 23.01.2022)

організації організували дозвілля іноземних працівників. Мова йде про музичні, танцювальні, театральні, літературні гуртки тощо. Були сформовані червоні куточки, у яких організувалися розмови на різні теми, гучне читання газет і літератури, прослуховування радіопередач. З метою налагодження дружніх взаємин радянським та іноземним робітникам та спеціалістам пропонувалося влаштовувати спільні сімейні вечори. Для дітей іноземців пропонувалося організувати школи з викладанням їхньою рідною мовою та залучати їх до піонерських та комсомольських організацій. Жінки іноземних працівників часто залучалися, за власним бажанням, працювати у місцевих колгоспах. У цьому вони бачили радянську романтику. Романтика панувала не тільки між іноземцями, але й між іноземцями та радянськими дівчатами. Дуже часто можна було побачити іноземних робітників, які доглядають за місцевими дівчатами – створювалися інтернаціональні пари.¹

З іноземними працівниками активно працювали профспілкові організації. Особливо це стосувалося соціально-побутової та культурно-пропагандистської роботи. Культурна робота з іноземними працівниками закріплювалася на законодавчому рівні. Так, 7 березня 1931 р. ЦК ВКП(б) видало постанову «Про культурне обслуговування чужоземних фахівців і робітників». В кінці 1931 р. при ВУРПС було організовано Бюро міжнародного зв'язку. Від 2 квітня 1932 р. Бюро розробило головні положення по роботі серед іноземних робітників та фахівців. Мова йшла про:

- 1) підвищення продуктивності праці;
- 2) виконання і перевищення планів виробництва;
- 3) передача досвіду іноземцями радянським робітникам;
- 4) 16 організації технічної допомоги;
- 5) швидкий розгляд й реалізація винаходів і раціоналізаторських пропозицій;
- б) використання закордонних працівників за кваліфікацією;

---

¹ Богданов А. В. Восприятие иностранными рабочими и специалистами советской повседневности 1929-1933 гг. // Вестник Южно-Уральского государственного университета. 2020. № 3. С. 17.

7) використання іноземців у соцзмаганнях, ударництві, в культурно-масовій роботі;

8) залучення їх до профспілок.¹

Аби забезпечити приплив необхідної високваліфікованої робочої сили із-за кордону для її використання на будовах індустріалізації, радянське керівництво і засоби масової інформації докладали чимало зусиль. Сам Й. Сталін неодноразово у бесідах із закордонними представниками та іноземними делегаціями звертався до питання доцільності і взаємної користі від співпраці. Він звертав увагу на високий рівень соціального захисту, якого не було досягнуто в західних країнах і підкреслював, що співпраця УРСР з капіталістичними країнами можлива. Специфіка соціального статусу іноземних спеціалістів, які працювали в СРСР і УРСР зокрема наприкінці 20-х – у 30-х рр. ХХ ст. полягала у більшому ступені соціального захисту. Це проявлялося у вищій оплаті праці, кращому медичному обслуговуванні, постачанні промисловими і продовольчими товарами, більш комфортних житлових умовах. Радянська влада дійсно з увагою поставилася до створення умов перебування іноземців в УРСР. Вона спробувала створити систему пільг для забезпечення певного рівня їхньої життєдіяльності. З винятковістю вирішувалися питання забезпечення житлом і заробітною платою іноземних фахівців. Остання, як правило встановлювалася контрактами ще до часу прибуття іноземців в Союз за участі торгових представництв за кордоном («Амторг», Торгове представництво УРСР у Німеччині тощо), була індивідуально вмотивованою і була вищою від заробітків вітчизняних фахівців. Оголошувався відкритий доступ іноземцям до системи медичного обслуговування. Створювалися бібліотеки з іноземною літературою, дозволялася підписка на іноземні періодичні видання. Проте розуміння рівня потреб окремих груп іноземців у радянських працівників було своєрідним.²

---

¹ Вітенко З. Робітничі зарубіжні делегації в УСРР в 20–х рр. ХХ ст. // Гілея. 2017. № 120. С. 27.

² Ігнатуша О. О. Американська консультація на Дніпробуді 1927-1933 рр. // Історичні та політологічні дослідження. 2007. № 3. С. 161.

Образ іноземця в очах радянських працівників

О. Клименко зазначав, що на сприймання іноземних працівників на українських підприємствах впливали радянські стереотипи, які зображували іноземця як «іншого», «шкідливого елемента», куркуля, той, що мав девіантні форми поведінки (алкоголізм, проституція) тощо. Крім того, іноземців чітко позиціонували як «інших», а точніше кажучи, навіть як «чужих». Причин цьому було декілька. Мова йде про:

- 1) їх походження;
- 2) критику іноземців щодо методів «соціалістичного будівництва»;
- 3) зневажливе ставлення до радянських робітників;
- 4) кращі умови життя іноземців;
- 5) мовний бар'єр.¹

На думку О. Клименко, сприймання іноземців радянськими робітниками можна поділити на два напрямки. Перший – іноземець – чужий. Другий напрямок, це іноземець – друг. Розглянемо другий напрямок детальніше. Зазвичай, українці сприймали як друзів представників Чехословаччини. Це пояснюється тим, що вони не були з країни «капіталістичного Заходу» та сприймалися як свої. Більшість з них могли бути звичайними робітниками, а не інженерами, як у випадку з американцями. І на останок, між чехами та українцями не було мовних перепон, що звичайно, полегшувало їм життя навіть просто на побутовому рівні. Такий позитивний образ чехів обумовлений ще й тим, що вони прийняли «правила» за якими жили робітники в УРСР: працювати понад-нормово і виконувати роботу достроково. Крім того, окрім роботи, вони також проводили вільний час разом з місцевими, зокрема, є згадка про організацію спільних ігор у футбол.²

¹ Клименко О. М. «Інший» у спогадах робітників-дніпробудівців, 1920-і – перша половина 1930-х рр. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2017. Вип. 53. С. 97.

² Клименко О. М. «Інший» у спогадах робітників-дніпробудівців, 1920-і – перша половина 1930-х рр. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2017. Вип. 53. С. 99.

Дуже часто негативний образ іноземця був створений через стереотип, що всі іноземці – шпигуни та можуть зашкодити Радянському Союзу.¹

Існують припущення, що в роки перших п'ятирічок на підприємствах в УРСР діяли іноземні агенти – диверсанти. Проте жодних доказів щодо подібної діяльності, наприклад, на Сумському машинобудівному заводі органами ДПУ виявлено не було.²

Радянська пропаганда та журналісти активно критикували іноземних працівників. Підкреслювали класове протистояння двох суспільно-економічних систем, вказували на переваги соціалізму.³

Б. Шпотов вказував, що іноземці також мали свою думку про своїх радянських колег. Вони вважали їх головною проблемою – відсутність дисципліни, радянські робітники багато часу приділяли непотрібним речам як куріння та ігри у робочий час.⁴

Негативний образ іноземця на радянському виробництві створювався ще й на основі наявності негативних оцінок у самих іноземних працівників, наявності критики по відношенню до радянських робітників та Радянської влади. Найчастіше вони висловлювали критичні зауваження щодо радянської індустріалізації. Однією з основних проблем п'ятирічок вони вважали відсутність кваліфікованих кадрів. Загалом негативні оцінки ґрунтувалися на невідповідності американським стандартам продуктивності та якості, управління, дисципліни тощо.⁵

Деякі іноземні фахівці приїжджали працювати лише з метою отримання матеріальної вигоди. Вони вважали себе висококласними фахівцями, дивилися

---

¹ Американцы и индустриализация в СССР. URL: <https://mgimo.ru/upload/iblock/d7e/amerikancy-i-industrializaciya-v-sssr.pdf> (дата звернення: 25.01.2022)

² Рожкова Л. І. Розгортання репресій проти інженерно – технічної інтелігенції на початку 1930-х рр.: справа «Промпартії» та її осередок у Сумах. URL: <http://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/1499/1/Стаття%20Рожкова%20промпартія.pdf> (дата звернення: 21.01.2023)

³ Камынин В. Д. Отношение к иностранной технической помощи СССР в годы первой пятилетки глазами корреспондента «Комсомольской правды» // *История и современное мировоззрение*. 2019. № 1. С. 84.

⁴ Шпотов Б. Западные источники индустриализации СССР (конец 1920-х – 1930-е гг.). URL: <https://www.hse.ru/data/792/648/1237/guvshe.pdf> (дата звернення: 26.01.2022)

⁵ Резаненко О. О. Американская пресса о советской индустриализации в 1920-1930-е годы // Самарский научный вестник. 2016. № 2. С. 119.

зверхньо на радянських інженерів, вважали їх некомпетентними у питаннях проектування та будівництва. Найчастіше трималися відокремлено та не йшли на контакт поза виробництвом. Усе це незмінно призводило конфліктам на виробництві.¹

Проблеми та труднощі, з якими стикнулися іноземці, працюючи в УСРС

Організація гарних умов роботи та побуту іноземних працівників здійснювалася командно-адміністративними методами, що передбачали уніфікацію цих умов. Створення їх відбувалося лише після безпосередньої вказівки центральних органів. А це, у свою чергу, тягнуло за собою волокиту, бюрократизм, безініціативність. Відповідно, типовою була і організація їхньої життєдіяльності на підприємствах Союзу у різних місцях. Потрапивши в силове поле радянської державно-політичної системи, національно-культурний і політичний конгломерат іноземців став зазнавати деструктивної дії. Цю дію формувала тоталітарна система, яка утверджувалася й набирала міцності у Радянському Союзі. Перетнувши радянський кордон, іноземні громадяни потрапляли не тільки у незвичне для себе культурне середовище, а й в специфічні політичні умови, для яких характерним були політична монополія комуністичної партії, обмеження демократичних свобод, ідеологічний диктат, великий розрив між обіцяними соціальними гарантіями і реальністю їх дотримання. Цей диктат починався з нерівноправного політичного статусу іноземців, з посиленої уваги до них з боку радянських адміністративних органів і спецслужб. «Листування з американською консульствацією...» за 1927 р. повідомляє про арешт 11 грудня органами ДПУ спеціаліста Змуда Генріха Францевича за невідомих причин [10, арк.2]. Кожний приїзд іноземців фіксувався не тільки адміністративними, а й відповідними державнополітичними органами. Зокрема, 1 липня 1931 р. начальник адміністративного відділу Дніпробуду Кацва повідомляв сектор іноземної політики Енергоцентру (Державного Всесоюзного об'єднання

---

¹ От мигранта до экспата. Как иностранные специалисты поехали в СССР. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/3493135> (дата звернення: 26.01.2022)

енергетичного господарства ВРНГ СРСР) про прибуття 13 лютого 1931 р. на будівництво американського інженера Вінтера Фріца Вільгельмовича – представника фірми Нью-Порт-Ньюс для роботи з монтажу турбіни на гідроелектростанції терміном до трьох років. Одночасно подавалися зведені відомості про кількість іноземних робітників на будівництві за типовими формами, що передбачали відомості про кількість працюючих за цехом і спеціальністю, кількість їх прибуття і вибуття протягом місяця, їхню партійність, національність. Отже, господарчі і державно-політичні органи намагалися контролювати загальну статистику іноземців за фахом, національністю, і, навіть, фіксувати персональні дані працівників. Запровадивши періодичне подання таких відомостей, контролюючі органи цілковито могли скласти загальну картину про контингент іноземних фахівців на всіх підприємствах індустрії і на об'єктах запорізького індустріального будівництва зокрема. Контролю піддавалися навіть ті іноземці, які відвідували індустріальні будови на дуже короткий час.¹

А. Богданов наголошує, що для іноземців, особливо тих, у рідній країні яких переважав теплий клімат, стикнулися з некомфортними кліматичними умовами. Для багатьох, зима, яка для наших людей є звичайним явищем, для іноземців була надто холодною та нестерпною. Автор зазначає, що основними проблемами через які іноземні працівники залишали свої радянські, робочі місця були несприятливі кліматичні умови та відсутність харчування, до якого вони звикли на своїй Батьківщині.²

Працюючи в УРСР, іноземні робітники та фахівці засвоювали нові методи організації праці — змагання та ударництво. Для цього було створено ударні міжнародні бригади.³

---

¹ Ігнатуша О. О. Іноземні спеціалісти індустріальних новобудов Запоріжжя в умовах адміністративного тиску та політичних репресій (20–30-ті рр. ХХ ст.) // Наукові праці історичного факультету ЗНУ. 2012. № 32. С. 231.

² Богданов А. В. Восприятие иностранными рабочими и специалистами советской повседневности 1929-1933 гг. // Вестник Южно-Уральского государственного университета. 2020. № 3. С. 19.

³ От мигранта до экспата. Как иностранные специалисты поехали в СССР. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/3493135> (дата звернення: 27.01.2022)

В. Павлова стверджує, що побутові проблеми, пов'язані з переїздом на нове місце проживання, адаптацією іноземних фахівців до умов життя в УРСР, позначалися і на виробничій діяльності іноземних фахівців. Неприязнь до зарубіжних фахівців радянських робітників посилювалася видимою різницею за умов життя. Незважаючи на товарний та продовольчий дефіцит, іноземці забезпечувалися найкращим із того, що отримували заводи.¹

Іноземні працівники були шоковані роботою радянських робітників на виробництвах та радянською системою в цілому. Німецький архітектор Рудольф Вольтерс пригадував, що враження іноземних спеціалістів про роботу в УСРС створювали аж надто різкий контраст із більшовицькою пропагандою. Американські інженери билися об заклад, скільки часу радянські будівельники даватимуть згоду мішати бетон власними ногами? Американські інженери були шоковані умовами будівництва у Радянському Союзі. «Замість екскаваторів – землекопи, замість бетономішалок – дерев'яні ящики, замість транспортерів та електричних підйомників – люди, які перекидають цеглу руками і нещадно її б'ють. На найважчих роботах задіяно чимало жінок», – ділився враженнями американський інженер Гаррі Майтер.²

І. Шторгін у своїй науковій статті «Листи з Донбасу 30-х років: що побачив інженер-іноземець на сході України під час голодомору» розповідає про спогади іноземного працівника Д. Бермана, який працював інженером на заводі Донбасу в період голодомору. Його спогади дійсно жахливі та вказують на величезні труднощі роботи на радянських підприємствах у ті часи. Д. Берман поїхав працювати в Радянський Союз через Велику депресію в своїй країні. Прочитавши оголошення в газеті про набір іноземних працівників на радянські виробництва, Д. Берман попрямував на Донбас, де взяв участь у будівництві мосту в Станиці Луганській. Те, що побачив Джері Берман в УСРС, його

---

¹ Павлова В. В. Повседневность и быт иностранных рабочих и специалистов в Союзе ССР (конец 1920-х – 30-е годы) // Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В.Г. Белинского. 2012. № 27. С. 877.

² Янкi гартували сталь. Радянську індустріалізацію здійснили капіталісти. URL: <https://www.istpravda.com.ua/digest/2010/12/13/8794/> (дата звернення: 21.01.2023)

жахнуло. Він мав у підпорядкуванні чимало робітників, і головне про що йому довелося думати щодня, чи отримали його підлеглі мізерну пайку хліба за карткою. Берман швидко зрозумів, що страх померти з голоду і бути репресованим є головною спонукальною силою в УРСР, і що індустріалізація здійснюється через неймовірні жертви. У своїх листах Джері Берман описує тотальний голод, який охопив Донбас, розповідає про власний побут та життя людей навколо, про небезпеку бути заарештованим, яка висить над кожним. Він не приховує того, що потрапив у цілковите жахіття, яке не піддається раціональним оцінкам.¹

Насправді, іноземним працівникам, які працювали на радянських виробництвах у часи першої п'ятирічки, було досить складно в таких умовах. Як зазначалося вище, образ іноземця в очах радянських робітників мав дещо негативний характер та мав змогу морально впливати на іноземних працівників. Їх моральний стан також був порушений через економічну кризу в їх країнах, втрату соціального статусу, положення, високооплачуваної роботи на Батьківщині.²

Характеристика роботи іноземців на українських будівництвах та виробництвах в період першої п'ятирічки

На початку першої п'ятирічки, найбільше іноземних інженерно-технічних працівників в промисловій галузі працювали саме на території України.³

Декларована і пропагована радянськими засобами масової інформації соціалістична система була притягальною для іноземців. Їхня присутність на новобудовах УРСР наприкінці 20-х рр. ХХ ст. суттєво збільшилася. Зокрема, кількість зарубіжних інженерно-технічних працівників, які працювали в промисловості України, зросла на початку першої п'ятирічки у 2,5 рази. У грудні 1931 року в республіці знаходилися 1056 іноземних спеціалістів. 72% з них

---

¹ Штогрін І. Листи з Донбасу 30-х років: що побачив інженер-іноземець на сході України під час голодомору. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/lysty-z-donbasu-30-kh-rokiv-dzheri-bermana/31429604.html> (дата звернення: 21.01.2023)

² Клименко О. М. Образ «нової людини» у спогадах радянських робітниць 1920 – 1930-х рр. // Наукові записки НаУКМА. 2016. № 182. С. 37.

³ Вітенко З. Робітничі зарубіжні делегації в УСРР в 20–х рр. ХХ ст. // Гілея. 2017. № 120. С. 26.

приїхали з Німеччини, 10% – з США, 4% – з Чехословаччини, решта – з Бельгії, Франції, Великобританії, Австрії.¹

Неможливо розглядати робочий зв'язок Радяського Союзу та іноземних працівників у період першої п'ятирічки, не звернувши увагу на будівництво такого гіганта як Дніпровська ГЕС.

А. Шерстюк вказує, що Дніпровська ГЕС була побудована за радянським проектом, але за участю як консультантів американської компанії Coorer Engineering та німецької фірми Siemens.²

Окрім цього, О. Клименко наголошує, що над будівництвом Дніпровської ГЕС працювали й працівники з Америки, Польщі, Чехословаччини, Німеччини та інших країн Європи.³

Іноземні працівники займалися проектуванням Дніпровської ГЕС. Треба відмітити, що знамениту форму підкови станції надав саме голова американської організації з проектування та будівництва гідроелектростанцій «H.L.Coorer & Co», Х'ю Купер. Це був саме його задум. Також саме йому треба завдячувати, що гребля побудована саме з бетону, а не з буту, та з трикамерним шлюзом замість чотирикамерного.⁴

Працівники із закордону в період першої п'ятирічки активно працювали на території України. Вони спроектували багато заводів в українських містах. Мова йде про: Запоріжжя, Дніпропетровськ, Харків, Донецьк тощо. Діяльність іноземних працівників не треба обмежувати тільки роботою на заводах. Також їми були зведені житлові масиви, які були названі «соцімістечка». Керуючими трестами були Діпромiст (інженери зі США) та Стандартмістпроект (інженери з Німеччини). Німецькими групами на

---

¹ Rasweiller A. D. The generation of the power: the history of Dneprostroy. New York, 1988. P. 119.

² Шерстюк А. С., Гринько С. В. Первенец индустриализации страны – Днепрогэс имени В. И. Ленина : монография. Запорожье : Запорожское книжно-газетное издательство, 1960. С. 41.

³ Клименко О. М. «Інший» у спогадах робітників-дніпробудівців, 1920-і – перша половина 1930-х рр. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2017. Вип. 53. С. 102.

⁴ Історія Дніпровської ГЕС: проектування, будівництво, відновлення та сьогодення. URL: <https://uhe.gov.ua/media/tsentr/novyny/istoriya-dniprovskoi-ges-proektuvannya-budivnictvo-vidnovlennya-ta-sogodennya> (дата звернення: 22.12.2022)

чолі з німецькими інженерами Е. Мая та Г. Майєр були зведені численні проєкти житлових масивів українських промислових міст ¹

У кінці липня 1932 р. у звітах профспілок було зазначено, що на запорізьких будівництвах, в тому числі й ДніпроГЕС та інших промислових підприємствах знаходилося 38 іноземних працівника. Це інженери та робітники. На Дніпробуті – 38 працівника. На Запоріжсталі – 12, на Дніпровському алюмінієвому комбінаті – 6, на Коксохіммонтажі – 4. В інших джерелах зазначається, що на Дніпробуду працювали 75 іноземних працівників. Тобто, тільки на запорізькому напрямку працювали 75 працівників із закордону. Щодо Дніпропетрощини, то на її території, на 25.04.1932 р., працювати – 432 робітника. Щодо статистики, за всією Україною, то зазначену дату на українських підприємствах працювати 2035 іноземних працівників. Навіть якщо, прийнявши до уваги суперечливість статистики по запорізьких підприємствах за цей рік, взяти за основу обрахунків мінімальну цифру 75 чол. іноземців на підприємствах ДніпробудуДніпрокомбінату, то їх відсоток на цих підприємствах становитиме 17,4 % від обласної та 3,7 % від загальноукраїнської чисельності.²

Іноземних спеціалістів приваблювали умови державно-політичного розвитку УСРС. Тому це стало чинником потрапляння іноземних працівників на територію запорізьких та українських виробництв. Вони значною мірою були рушійною силою індустріалізації, були її інтелектуальним ресурсом. Державна влада щільно опікувалася умовами життя та праці іноземних спеціалістів. Одним із завдань державної влади було втягнути специфічний різнофаховий і різнонаціональний контингент у «радянське культурне будівництво».³

Велика кількість робіт науковця О. Ігнатуши присвячена будівництву Дніпровської ГЕС, Дніпробуду, Дніпрозаводбуду та Запорізького

---

¹ Янкi гартували сталь. Радянську індустріалізацію здійснили капіталісти. URL: <https://www.istpravda.com.ua/digest/2010/12/13/8794/> (дата звернення: 21.01.2023)

² Ігнатуша О. О. Іноземні спеціалісти на будівництві Запорізького індустріального комплексу (20-30-ті роки ХХ ст.): дис. канд. іст. наук. Запоріжжя, 2012. С. 89.

³ Ігнатуша О. О. Іноземні спеціалісти індустріальних новобудов Запоріжжя в умовах адміністративного тиску та політичних репресій (20–30-ті рр. ХХ ст.) // Наукові праці історичного факультету ЗНУ. 2012. № 32. С. 230.

індустріального комплексу, зокрема особливості роботи іноземних працівників у період першого п'ятирічного плану. У своїй роботі «Національна ідентичність іноземних працівників Дніпровського будівництва», автор надає загальну характеристику іноземцям, які працювали у Запоріжжі. О. Ігнатуша зазначає, що «іноземці, які працювали на Запоріжжі, представляли широкий спектр етнічних груп. Ділове листування Дніпробуду, списки жильців будинків для приїжджих та іноземців називають прізвища німців, американців, французів, австрійців, громадян інших країн. Першими серед іноземців будівництва документи називають німців. Чисельність іноземців на будівництві постійно змінювалася. Це було пов'язано з безперервністю будівельних та монтажних робіт і зміною пріоритетних ділянок роботи. Після вирішення гідротехнічних проблем, до яких активно долучилися спеціалісти-гідрологи, інженери з бетонування, на порядок денний висунулися питання монтажу електротехнічного обладнання».¹

У своїй роботі «Причини міжнародного співробітництва при будівництві Запорізького індустріального комплексу (20–30-ті рр. ХХ ст.)», О. Ігнатуша стверджує, що економічні відносини, які УРСР вибудовував з найближчим західним сусідом Польщею, виявилися вкрай слабкими. Це знайшло відображення в епізодичності контактів при будівництві Запорізького індустріального комплексу. Маємо лише поодинокі документальні підтвердження надіслання інструментів на Дніпробуд з підприємств території Польщі та надходження пропозицій від інженерів, що проживали на території цієї держави. Тоді як увесь попередній історичний досвід доводив, що співпраця у цьому напрямку могла бути набагато продуктивнішою, адже багато «старих» спеціалістів – техніків, інженерів – раніше навчалися та працювали у Царстві Польському. Якщо з мобілізацією робочої сили радянська влада не мала серйозних проблем, то із забезпеченням кваліфікованими спеціалістами було складніше. Це доводять, з одного боку, цифри зростання кількості працівників на Дніпробуді, з іншого – висловлювання високих партійно-державних

---

¹ Ігнатуша О. О. Національна ідентичність іноземних працівників Дніпровського будівництва // Гуржіївські історичні читання. 2011. № 4. С. 138.

керівників та рядки офіційних документів. Потреба у праці іноземних спеціалістів зберігалася весь час радянської індустріалізації. О. Ігнатуша підкреслює, що дещо раніше від інших починалися ділові контакти із американськими партнерами. Саме тому вони швидше за інших встигли показати свою успішність. Американських експертів запросили для визначення доцільності та можливості реалізації проекту будівництва Дніпровської гідроелектростанції вже влітку 1926 р. Таким чином, доцільність спорудження електростанції на Дніпрі, запрошення іноземних спеціалістів і використання іноземної техніки та матеріалів визначалося на найвищому державному рівні із залученням вітчизняних висококваліфікованих експертів і постало у практичній площині вже 1926 р., а умови, які спонукали іноземних партнерів до співпраці, зберігалися й у наступні роки. На думку О. Ігнатуши, причини співробітництва радянської влади з іноземними працівниками мали внутрішній та зовнішній характер. До внутрішніх причин відносяться наступні:

1) технологічна відсталість країни в пріоритетних галузях індустріального будівництва і виробництва (гідробудування, електротехніка) у порівнянні з передовими країнами світу;

2) відсутність фахівців, обізнаних з цими технологіями і здатних організувати на їх основі передове виробництво;

3) технічна відсталість та гірша якість вітчизняної техніки.

Щодо зовнішніх причин, автор називає такі:

1) прямий економічний інтерес іноземців від контрактів;

2) прагнення іноземних спеціалістів і працівників отримати робочі місця за умов економічної кризи і безробіття;

3) привабливість міжнародного іміджу СРСР як країни «робітників і селян».¹

---

¹ Ігнатуша О. О. Причини міжнародного співробітництва при будівництві Запорізького індустріального комплексу (20–30-ті рр. XX ст.) // Наукові праці історичного факультету ЗНУ. 2010. № 29. С. 174–182.

Також нами була розглянута робота О. Ігнатуши «Іноземні спеціалісти індустріальних новобудов Запоріжжя в умовах адміністративного тиску та політичних репресій (20–30-ті рр. ХХ ст.)». У ній науковець зазначає, що іноземні спеціалісти, які працювали на будівництві і забезпечували пуск об'єктів Запорізького індустріального комплексу у 20–30-ті рр. ХХ ст., зазнали болісного впливу політичної системи, в умовах якої їм довелося жити і діяти. Цей вплив виявився різностороннім і всеохоплюючим. Він проявився у різних сферах: виробничій, побутовій. Почасти він мав колективні форми, але особливо позначився на особистому житті громадян. Оскільки це питання предметно не порушувалося в історіографії, поставимо за мету з'ясувати найбільш суттєві форми цього впливу. На будівництві Дніпровської гідроелектростанції і промислових підприємств, що будувалися у єдиному комплексі з нею, у 1930–1931 рр. працювало одночасно близько сотні іноземних фахівців: інженерів-бетонувальників, гідрологів, електриків тощо. Вони були представниками різних країн: переважно – США, Німеччини, Франції, Чехословаччини, Швеції, Норвегії, мали різне національне походження. Об'єднане Дніпровське будівництво і будівництво Дніпровського промислового комбінату стало одним із перших і масових об'єктів політично-культурної взаємодії іноземців різних націй з радянською дійсністю, своєрідним полігоном вирішення інтернаціональних проблем для цієї системи. О. Ігнатуша наголошує, що перетнувши радянський кордон, іноземні громадяни потрапляли не тільки у незвичне для себе культурне середовище, а й в специфічні політичні умови, для яких характерним були політична монополія комуністичної партії, обмеження демократичних свобод, ідеологічний диктат, великий розрив між обіцяними соціальними гарантіями і реальністю їх дотримання. Контроль поширювався не тільки безпосередньо на іноземних працівників, а й на членів їхніх родин, на інших іноземців, які приїздили на промислові об'єкти.¹

---

¹ Ігнатуша О. О. Іноземні спеціалісти індустріальних новобудов Запоріжжя в умовах адміністративного тиску та політичних репресій (20–30-ті рр. ХХ ст.) // Наукові праці історичного факультету ЗНУ. 2012. № 32. С. 231.

Неправильно буде приділяти увагу роботі іноземних працівників у 1930-тих рр. тільки на Запорізьких землях. Значний вклад іноземці внесли у будівництво та роботу Харківського тракторного заводу (ХТЗ). В 1932 р. до України приїхало понад 700 іноземних робітників і стільки ж спеціалістів. Одночасно з будівництвом заводу розпочалось зведення «соціалістичного» містечка для робітників – так званого «Нового Харкова». У цьому містечку були розселені іноземці. Треба відмітити, що умови життя у іноземців у Харкові були дуже комфортні. У документації ХТЗ можна побачити, що іноземні працівники намагалися поділитися своїм досвідом з радянськими колегами, але ці спроби мали спротив з боку місцевих, через це відбувалися конфліктні ситуації та навіть технічні порушення.¹

---

¹ Умови життя іноземних працівників харківського тракторного заводу в 1930-ті роки. URL: <http://studcon.org/umovy-zhyttya-inozemnyh-pracivnykiv-harkivskogo-traktornogo-zavodu-v-1930-ti-r> (дата звернення: 01.02.2022)

Висновки до розділу 2

Таким чином, ми дізналися про особливості роботи та життя іноземних робітників, які працювали на українських підприємствах у роки першої п'ятирічки. Можемо зробити висновок, що іноземці були «завербовані» на українські та радянські підприємства через низку причин. Наприклад, через високу професійну кваліфікацію, вміння працювати з іноземною технікою тощо. Треба зазначити, що іноземці також мали чималу вигоду, працюючи в УРСР. Це пояснюється тим, що, зазвичай, у цей період їх рідні країни були в економічному занепаді та місць роботи було в обмеженій кількості.

Умови життя та праці іноземних робітників на українських підприємствах у період між 1928-1932 рр. можна назвати більш комфортними ніж у їх радянських колег. Через це траплялися конфліктні ситуації між іноземцями та місцевими. Через стереотипи, іноземці сприймалися ворожо та, зазвичай, характеризувалися як «чужі» та «не такі як ми». Незважаючи на існування безпосередньої опіки державної влади над іноземними працівниками, вони стикалися з певними труднощами з адаптацією в чужій країні, були шоковані умовами життя та роботи радянських робітників, що впливало на їх моральний стан.

На території України, іноземні інженери та робітники активно були задіяні у будівництві та роботі таких підприємств-гігантів як: «Запоріжсталь» (м. Запоріжжя), «Криворіжсталь» (м. Кривий Ріг), «Азовсталь» (м. Маріуполь), «ХТЗ» (м. Харків) та ДніпроГЕС (м. Запоріжжя), будувались житлові масиви.

Можна впевнено стверджувати, що завдяки саме іноземним працівникам розвивалася економіка УСРС та ця держава стала індустріальною. Досвід іноземних колег дозволив радянським працівникам разом побудувати індустріальні підприємства та території України та інших радянських країн. Тому цей крок, безумовно, був зваженим та розумним.

ВИСНОВКИ

Нами були розглянуті умови та особливості роботи іноземців на українських підприємствах в роки першої п'ятирічки.

Для зіставлення повної картини подій того часу, нами були визначені передумови розробки першого п'ятирічного плану. Проаналізувавши наукову літературу за темою, можемо стверджувати, що існувало багато причин для впровадження цього плану. Мова йде про: погану якість товарів, які вироблялися націоналізованою промисловістю УСРС, зростання промислових цін, підвищення цін на промтовари, збільшення кількості збиткових виробництв, затримку та зупинку будівництва, страх військового вторгнення на радянську територію, збоку західних країн та всебічний низький рівень розвитку УСРС. Все це зумовило «сталінську» владу розробити та впровадити перший п'ятирічний план.

Ми визначили передумови прийняття на роботу іноземців в період впровадження першого п'ятирічного плану. Можемо зробити висновок, що прийняття іноземних працівників на роботу на українських підприємствах у цей час відбувалося загалом через вербування, «Інснаб» (Всесоюзна контора з постачання іноземних фахівців та робітників). Вербування відбувалося радянськими чинами, наприклад у Німеччині та США. Для відбору була важлива саме технічна кваліфікація запрошеного робітника. Характерно, що до процесу вербування не залучалися ліві профспілки та компартії тих країн, звідки запрошувалися робітники. Проблеми з іноземними кадрами відбувалися через відсутність вимог до наявності медичної довідки робітників про їх стан здоров'я та неуважне вивчення кваліфікації працівників (плутанину щодо спеціалізації робітника-іноземця).

Розглянувши умови та особливості роботи іноземців на українських підприємствах в роки першої п'ятирічки, можемо стверджувати, що умови їх

роботи та життя доволі відрізнялися від їх колег-місцевих. Іноземцям надавалося комфортабельне житло з усіма необхідними умовами, був створений спеціалізований магазин «Інснаб», який дозволяв іноземцям купувати якісні, іноземні продукти до яких вони звикли. Щодо умов роботи, то не можна не відмітити те, що іноземні працівники отримували більшу заробітну плату ніж їх колеги-українці, навіть якщо вони виконували таку саму роботу. Але, зазвичай, робочі місця іноземцям надавали більш високі та відповідальні. Через все це, виникали конфлікти між іноземцями та українцями. Українці, через стереотипи, сприймали іноземців як «інших», «шкідливих елементів», куркулів, тих, що мають девіантні форми поведінки (алкоголізм, проституція тощо). Державна влада надавала іноземним працівникам повного соціального захисту, надавала місце проживання, опікувалася їх умовами роботи та побуту. Незважаючи на це, іноземні працівники мали проблеми з адаптацією у новій для них країні, був наявний шок, який був викликаний умовами роботи та життя радянських працівників. Наявна критика іноземців щодо кваліфікації радянських працівників викликала негативні асоціації щодо образу іноземця, створювала конфлікти.

В процесі першої п'ятирічки, на території України були побудовані величезні індустріальні підприємства. Мова йде про: «Запоріжсталь» (м. Запоріжжя, «Криворіжсталь» (м. Кривий Ріг), «Азовсталь» (м. Маріуполь), «ХТЗ» (м. Харків) та ДніпроГЕС (м. Запоріжжя), будувались житлові масиви.

Однак, незважаючи на складні стосунки місцевих робітників та їх іноземних колег, можна впевнено стверджувати, що такий крок як перший п'ятирічний план та впровадження до роботи на українських та загалом радянських підприємствах, дозволило УСРС увійти до числа найрозвиненіших та передових індустріальних країн Світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ І ЛІТЕРАТУРИ

1. Kotkin S. Magnetic mountain: Stalinism as a civilization. Berkeley: University of California Press, 1995. 728 p.
2. Rasweiller A. D. The generation of the power: the history of Dneprostoi. New York: Oxford University Press, 1988. 247 p.
3. Американцы и индустриализация в СССР. URL: <https://mgimo.ru/upload/iblock/d7e/amerikancy-i-industrializaciya-v-sssr.pdf> (дата звернення: 24.01.2022)
4. Богданов А. В. Восприятие иностранными рабочими и специалистами советской повседневности 1929-1933 гг. // Вестник Южно-Уральского государственного университета. 2020. № 3. С. 17–20.
5. Бойко О. Д. Історія України. Київ: Академівидав, 2014. 720 с.
6. Бут О. М., Бушин М. І. Історія України. Черкаси: ЧДТУ, 2016. 644 с.
7. Верт Н. В. История советского государства. 1900-1991. Москва: Прогресс: Прогресс-Академия, 1992. 480 с.
8. Вітенко З. Робітничі зарубіжні делегації в УСРР в 20–х рр. ХХ ст. // Гілея. 2017. № 120. С. 25–28.
9. Галушко К. Ю. Індустріалізація та колективізація. Київ: «Наукова думка», 2019. 842 с.
10. Гісем О. В., Мартинюк О. О. Історія Україна: 10 клас. Харків: Ранок, 2018. 379 с.
11. Горін Н. О. Індустріальні перетворення в радянську добу: джерела та форми мобілізації ресурсів // Економічна теорія. 2010. № 3. С. 323–329.
12. Грегори П. Политическая экономия сталинизма. Москва: Российская политическая энциклопедия, 2008. 400 с.
13. Греченко В. А. Історія та культура України. Харків: ХНУВС, 2017. 440 с.

14. Даниленко В. М., Касьянов Г. В., Кульчицький С. В. Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки. Київ: «Либідь», 1991. 344 с.

15. Дацишина М. Пролетарская вербовка. Тысячи рабочих со всего света приезжали на стройки СССР под видом интуристов // Родина. 2020. № 9. С. 67–74.

16. Дерев'янкін Т. І. Економіка Росії та України в ХХ столітті: докорінна реконструкція, її особливості та результати (1928 –1945 рр.) // Історія нар. госп-ва та екон. думки України. 2007. № 1. С. 39–40.

17. Донецький гірничий інститут. URL: https://wiki.donntu.edu.ua/view/Донецький_гірничий_інститут (дата звернення: 10.01.2023)

18. Ігнатуша О. О. Американська консультація на Дніпробуді 1927-1933 рр. // Історичні та політологічні дослідження. 2007. № 3. С. 161–165.

19. Ігнатуша О. О. Іноземні спеціалісти індустріальних новобудов Запоріжжя в умовах адміністративного тиску та політичних репресій (20–30-ті рр. ХХ ст.) // Наукові праці історичного факультету ЗНУ. 2012. № 32. С. 228–239.

20. Ігнатуша О. О. Іноземні спеціалісти на будівництві Запорізького індустріального комплексу (20-30-ті роки ХХ ст.): дис. канд. іст. наук. Запоріжжя, 2012. 267 с.

21. Ігнатуша О. О. Національна ідентичність іноземних працівників Дніпровського будівництва // Гуржіївські історичні читання. 2011. № 4. С. 138-140.

22. Ігнатуша О. О. Причини міжнародного співробітництва при будівництві Запорізького індустріального комплексу (20–30-ті рр. ХХ ст.) // Наукові праці історичного факультету ЗНУ. 2010. № 29. С. 174–182.

23. Индустриализация в СРСР: итоги, причины, плюсы и минусы. URL: <https://ecobloger.ru/industrializatsiya-v-sssr/> (дата звернення: 10.11. 2021)

24. Індустріалізація СРСР. Перші п'ятирічки. Перший п'ятирічний план. URL: <https://1ppa.ru/uk/otchyotnost/industrializaciya-v-sssr-pervye-pyatiletki-pervyi-pyatiletanii-plan/> (дата звернення: 22.12.2022)

25. Історія Дніпровської ГЕС: проектування, будівництво, відновлення та сьогодення. URL: https://uhe.gov.ua/media_tsentr/novyny/istoriya-dniprovskoj-ges-proektuvannya-budivnictvo-vidnovlennya-ta-sogodennya (дата звернення: 22.12.2022)

26. Кабанов В. И. Участие немецких специалистов в реконструкции промышленных предприятий Приднепровья (конец 20-х – начало 30-х гг. XX вв.) // Вопросы германской истории. 1995. № 7. С. 56–61.

27. Казьмин В. Д. Отношение к иностранной технической помощи СССР в годы первой пятилетки глазами корреспондента «комсомольской правды» // История и современное мировоззрение. 2019. № 1. С. 81–88.

28. Камынин В. Д. Отношение к иностранной технической помощи СССР в годы первой пятилетки глазами корреспондента «Комсомольской правды» // История и современное мировоззрение. 2019. № 1. С. 81–87.

29. Київ у період боротьби за виконання плану першої п'ятирічки (1928–1932 рр.). URL: <http://ukrssr.com.ua/kiyiv/kiyiv-u-period-2-2> (дата звернення: 26.01.2023)

30. Клименко О. М. «16 лет в СССР»: спогади Фредеріка Лєграна. // Наукові записки НаУКМА. 2017. № 194. С. 83–89.

31. Клименко О. М. «Інший» у спогадах робітників-дніпробудівців, 1920-і-перша половина 1930-х рр. // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. 2017. № 53. С. 91–101.

32. Клименко О. М. Образ «нової людини» у спогадах радянських робітниць 1920 – 1930-х рр. // Наукові записки НаУКМА. 2016. № 182. С. 35–40.

33. Кондратюк К. Радянська Україна 20–30-х років ХХ ст.: сучасний історіографічний дискурс // Вісник Львівського університету. 2013. № 48. С. 245–261.

34. Коншина Т. Ю. Перехід до форсованої індустріалізації та суцільної колективізації. URL: <https://www.history-kpl.com.ua/lesson.php?id=24>(дата звернення: 25.01.2023)

35. Котова Н. О., Пилипенко В. Ю.. Історія України. Одеса: ОДУВС, 2006. 324 с.
36. Кравець Д. Модернізаційні процеси в УСРС (індустріалізація та колективізація) у західноукраїнській громадсько-політичній думці. URL: https://www.academia.edu/35784271/Модернізаційні_процеси_в_УСРР_індустріалізація_колективізація_у_західноукраїнській_громадсько_політичній_думці.pdf (дата звернення: 23.01.2023)
37. Кравець Д. Радянська Україна 1920-1930-х рр. очима західних мандрівників. URL: <https://uamoderna.com/md/kravets-foreign-visitors> (дата звернення: 23.01.2023)
38. Кречетников А. Приключения американцев в стране большевиков: три истории. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-49963989> (дата звернення: 21.01.2022)
39. Кудинова Н. Т. Форсированное развитие СССР в 1930-е годы. URL: https://pnu.edu.ru/ru/faculties/full_time/isptic/iogip/study/studentsbooks/lectures1/iolecture2/ (дата звернення: 25.01.2023)
40. Кульчицький С. Сталінська індустріалізація України: перший п'ятирічний план на 1928/29 – 1932/33 рр. // Історія в школах України 2003. № 6. С.48–53.
41. Кульчицький С. В Українське радянське суспільство 30-х рр. ХХ ст.: нариси повсякденного життя. Київ: Інститут історії України НАН України, 2012. 786 с.
42. Мовчан О. М. Повсякденне життя робітників УСРР. 1920-ті рр. Київ: Інститут історії України, 2011. 312 с.
43. Муравьева Л. А. Промышленное развитие и финансы в годы довоенных пятилеток // Финансы и кредит. 2003. № 9. С. 80–87
44. Небрат В., Горін Н. Дослідження фінансових механізмів радянської індустріалізації в українській економічній літературі // Галицький економічний вісник. 2012. № 4. С. 112–123

45. Ніколаюк Т. Продовольче становище в містах УСРР під час «комуністичного штурму» 1929–1932 рр. // *Український історичний журнал*. 2020. № 6. С. 4–20.

46. Орлов И. Б. Противоречия индустриализации. Москва: Новый хронограф, 2002. 446 с.

47. От мигранта до экспата. Как иностранные специалисты понаехали в СССР. URL: <https://www.kommersant.ru/doc/3493135> (дата звернення: 22.01.2022)

48. Павлова В. В. Повседневность и быт иностранных рабочих и специалистов в Союзе ССР (конец 1920-х–30-е годы) // *Известия Пензенского государственного педагогического университета им. В.Г. Белинского*. 2012. № 27. С. 873–878.

49. Папіна О. Азовсталь: історія будівництва, рекордів та руйнацій. URL: <https://susplne.media/271395-azovstal-istoria-budivnictva-rekordiv-ta-rujnacij/> (дата звернення: 21.12.2022)

50. Пивоваров С., Коберник К. 93 роки тому в СРСР стартувала перша п'ятирічка. Побудувати заводи-гіганти і «наздогнати» Захід Сталіну допомогли американські інженери та голодні селяни — історія в архівних фото. URL: <https://babel.ua/texts/70633-93-roki-tomu-v-srsr-startovala-persha-p-yatirichka-pobuduvati-zavodi-giganti-i-nazdognati-zahid-stalinu-dopomogli-amerikanski-inzheneri-ta-golodni-selyani-istoriya-v-arhivnih-foto> (дата звернення: 29.12.2022)

51. Радянська модернізація України. URL: <http://zno.academia.in.ua/mod/book/tool/print/index.php?id=3534> (дата звернення: 18.12.2022)

52. Резаненко О. О. Американская пресса о советской индустриализации в 1920-1930-е годы // *Самарский научный вестник*. 2016. № 2. С. 116–121.

53. Рожкова Л. І. Розгортання репресій проти інженерно – технічної інтелігенції на початку 1930-х рр.: справа «Промпартії» та її осередок у Сумах. URL: <http://repo.snau.edu.ua/bitstream/123456789/1499/1/Стаття%20Рожкова%20промпартія.pdf> (дата звернення: 21.01.2023)

54. Самойлов О. Ф. До питання політичного портрету Йосипа Сталіна. URL: <http://vmv.kyumu.edu.ua/series/vipusk7/22.pdf> (дата звернення: 18.01.2023)
55. Сталінська Індустріалізація в Україні. URL: https://edufuture.biz/index.php?title=Сталінська_Індустріалізація_в_Україні (дата звернення: 19.01.2023)
56. Сталин И. В. Сочинения. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1951. 356 с.
57. Священко З. Здійснення в СРСР політики форсованої індустріалізації та пошук джерел її фінансування (кінець 1920-х –1930-ті рр.) // *Старожитності Лукомор'я*. 2021. № 2. С. 108–115.
58. Соколов А. К. «Военизация» первой пятилетки: (советская военная промышленность в 1927-1932 гг.) // Труды Института российской истории. 2008. № 7. С. 122–200.
59. Темпи і характер промислового будівництва у першій п'ятирічці. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-521-573-8/32.pdf> (дата звернення: 25.11.2022)
60. Турченко Ф. І. Історія України. Київ: Генеза, 2011. 400 с.
61. Умови життя іноземних працівників харківського тракторного заводу в 1930-ті роки. URL: <http://studcon.org/umovy-zhyttya-inozemnyh-pracivnykiv-harkivskogo-traktornogo-zavodu-v-1930-ti-r> (дата звернення: 01.02.2022)
62. Утвердження тоталітарного режиму в 1929-1939 рр. URL: <https://znohistory.ed-era.com/m5/124> (дата звернення: 18.01.2023)
63. Хмельницкий Д. Блеф века. Цели и итоги первого пятилетнего плана. URL: <http://gefter.ru/archive/14406> (дата звернення: 11.11.2021)
64. Хмельницкий Д. С. Жилищное строительство первой пятилетки. Планы и практика. URL: <https://archi.ru/almanac/91771/zhilischnoe-stroitelstvo-pervoi-ryatiletki-planu-i-praktika> (дата звернення: 12.11.2021)
65. Хромов П. А. Промисловість в Україні перед вітчизняною війною. Київ: Українське державне видавництво, 1945. 84 с.

66. Шерстюк А. С., Гринько С. В. Первенец индустриализации страны – Днепрогэс имени В. И. Ленина. Запорожье: Запорожское книжно-газетное издательство, 1960. 292 с.

67. Шліхта Н. Історія радянського суспільства. Харків: Акта, 2015. 252 с.

68. Шпотов Б. М. Западные источники индустриализации СССР (конец 1920-х – 1930-е гг.). URL: <https://www.hse.ru/data/792/648/1237/guvshe.pdf> (дата звернення: 10.11.2021)

69. Шпотов Б. М. Шаг назад и два вперед: роль технико-технологических инноваций в индустриализации СССР. URL: https://inecon.org/docs/2013/Shpotov_2013.pdf (дата звернення: 10.11.2021)

70. Штогрін І. Листи з Донбасу 30-х років: що побачив інженер-іноземець на сході України під час голодомору. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/lysty-z-donbasu-30-ky-rokiv-dzheri-bermana/31429604.html> (дата звернення: 21.01.2023)

71. Янкі гартували сталь. Радянську індустріалізацію здійснили капіталісти. URL: <https://www.istpravda.com.ua/digest/2010/12/13/8794/> (дата звернення: 21.01.2023).

РЕЗЮМЕ

Бакалаврська робота викладена на 62 сторінках, містить 2 розділи та 71 літературне джерело.

Мета дослідження: розглянути умови та особливості роботи іноземців на українських підприємствах в роки першої п'ятирічки.

Об'єктом дослідження є перший п'ятирічний план в процесі індустріалізації в УРСР.

Предмет дослідження – іноземці на українських підприємствах в роки першої п'ятирічки.

У першому розділі були розглянуті особливості впровадження та перебігу першого п'ятирічного плану в УРСР. Були окреслені його специфічні завдання та особливості виконання.

У другому розділі були детально вивчені особливості перебування та роботи іноземних працівників на українських підприємствах в роки першої п'ятирічки. Була надана загальна характеристика умов їх роботи, побуту за взаємовідносин з українськими працівниками.

ІНДУСТРІАЛІЗАЦІЯ, ІНОЗЕМНІ ПРАЦІВНИКИ, ОБРАЗ ІНОЗЕМЦЯ, ПЕРША
П'ЯТИРІЧКА, П'ЯТИРІЧНИЙ ПЛАН

SUMMARY

The bachelor's work was presented on 62 pages, 2 sections and 71 points.

Objective: consider the conditions and peculiarities of the work of foreigners at Ukrainian enterprises in the years of the first five-year plan.

Object of research: the first five-year plan in the process of industrialization in the Ukrainian SSR.

Subject of research: foreigners at Ukrainian enterprises in the years of the first five-year plan.

In the first chapter, the peculiarities of the implementation and course of the first five-year plan in the Ukrainian SSR were considered. Its specific tasks and implementation features were outlined.

In the second section, the peculiarities of the stay and work of foreign workers at Ukrainian enterprises during the first five-year period were studied in detail. A general description of the conditions of their work and life in relation to Ukrainian workers was given.

INDUSTRIALIZATION, FOREIGN WORKERS, IMAGE OF THE FOREIGNER,
FIRST FIVE-YEAR PLAN, FIVE-YEAR PLAN